

MODERN SCIENTIFIC CHALLENGES AND TRENDS

COLLECTION OF SCIENTIFIC WORKS
OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE

Issue 7(77)

**Warsaw
2025**

MODERN SCIENTIFIC CHALLENGES AND TRENDS

ISSUE 7(77)

November 2025

Collection of Scientific Works

WARSAW, POLAND
Wydawnictwo Naukowe "iScience"
26-27 November 2025

ISBN 978-83-949403-3-1

MODERN SCIENTIFIC CHALLENGES AND TRENDS: a collection scientific works of the International scientific conference (26-27 November, 2025) - Warsaw: Sp. z o. o. "iScience", 2025 - 73 p.

Editorial board:

Bakhtiyor Amonov, Doctor of Political Sciences, Professor of the National University of Uzbekistan

Baxitjan Uzakbaevich Aytjanov, Doctor of Agricultural Sciences, Senior Scientific Researcher

Bugajewski K. A., doktor nauk medycznych, profesor nadzwyczajny Czarnomorski Państwowy Uniwersytet imienia Piotra Mohyla

Yesbosi'n Polatovich Sadi'kov, Doctor of Philosophy (Ph.D), Nukus branch Tashkent state agrarian university

Tahirjon Z. Sultanov, Doctor of Technical Sciences, docent

Shavkat J. Imomov, Doctor of Technical Sciences, professor

Nazmiya Muslihiddinova Mukhitdinova, Doctor of Philology, Samarkand State University, Uzbekistan

Sayipzhan Bakizhanovich Tilabaev, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor. Tashkent State Pedagogical University named after Nizami

Marina Berdina, PhD

Hurshida Ustadjalilova, PhD

Dilnoza Kamalova, PhD (arch) Associate Professor, Samarkand State Institute of Architecture and Civil Engineering

Juraeva Sarvinob Boboqulovna, Associate Professor of Philological Science, head of chair of culturology of Khujand State University named after academician B. Gafurov (Tajikistan)

Oleh Vodiany, PhD

Languages of publication: українська, русский, english, polski, беларуская, казакша, o'zbek, limba română, кыргыз тили, Հայերէն

The compilation consists of scientific researches of scientists, post-graduate students and students who participated International Scientific Conference "MODERN SCIENTIFIC CHALLENGES AND TRENDS". Which took place in Warsaw on 26-27 November, 2025.

Conference proceedings are recommended for scientists and teachers in higher education establishments. They can be used in education, including the process of post - graduate teaching, preparation for obtain bachelors' and masters' degrees.

The review of all articles was accomplished by experts, materials are according to authors copyright. The authors are responsible for content, researches results and errors.

ISBN 978-83-949403-3-1

© Sp. z o. o. "iScience", 2025

© Authors, 2025

TABLE OF CONTENTS

SECTION: ART STUDIES

Madeniyet Inkar Zhanatkyzy,

Nazym Makhatova M. (Karaganda, Kazakhstan)

THE ROLE OF ART IN INTERIOR DESIGN: HOW WALL PAINTING TRANSFORMS
SPACE AND EMOTION 5

SECTION: ECONOMICS

Atajanova Guli Maxsudbekovna (Urganch, O'zbekiston)

PAXTA-TO'QIMACHILIK KLASTERLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISH TAHLILI 9

Kazakov U.J. (Urganch, O'zbekiston)

IQTISODIY XAVFSIZLIK TUSHUNCHASI VA UNING NAMOYON BO'LISH
SHAKLLARI TASNIFI 13

SECTION: MEDICAL SCIENCE

Бугаевский Константин Анатольевич (Новая Каховка, Украина)

КАРДИОЛОГИЯ И КАРДИОХИРУРГИЯ В ОТРАЖЕНИИ РЯДА СРЕДСТВ
КОЛЛЕКЦИОНИРОВАНИЯ 17

SECTION: PEDAGOGY

Turceac Svetlana (Tiraspol, Moldova)

CONTEXTUL ISTORIC AL EDUCAȚIEI INCLUZIVE ÎN REPUBLICA MOLDOVA:
ESENȚĂ, FUNCȚII, TRĂSĂTURI 33

Turceac Svetlana (Tiraspol, Moldova)

EDUCAȚIE INCLUZIVĂ ÎN EUROPA: EXPERIENȚELE DIN ROMÂNIA, FINLANDA
ȘI POLONIA ÎN CONTEXTUL DEZVOLTĂRII SISTEMULUI ÎN MOLDOVA 40

Бекмаганбетова Асем Кайыркеновна (Алматы, Қазақстан)

АРНАЙЫ ПЕДАГОГТЫҢ ТАБЫСТЫ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ SOFT SKILLS-ТЫҢ ОРНЫ
МЕН МӘНІ 47

SECTION: TECHNICAL SCIENCE. TRANSPORT

Калмагамбетова Айзада Шамшитовна, Серікқызы Гүлдана

(Караганда, Казахстан)
ИССЛЕДОВАНИЕ АНТИКОРРОЗИОННОГО СОСТАВА НА ОСНОВЕ МЕСТНЫХ
СЫРЬЕВЫХ МАТЕРИАЛОВ 52

SECTION: PHYSICAL CULTURE

Шалбарбаев Амра Мукатаевич, Алайдаркызы Каламкас

(Алматы, Казахстан)
СПОРТ – ОСНОВНОЕ СОЦИАЛЬНОЕ ЯВЛЕНИЕ КУЛЬТУРНОЙ ЖАЗНИ
ЧЕЛОВЕКА 56

**Шалбарбаев Амра Мукатаевич, Алайдаркызы Каламкас
(Алматы, Казахстан)**

СПОРТ ДЛЯ ЗДОРОВЬЯ..... 60

**Курамисова Айжан Есенгельдиевна,
Жолдасбекова Майра Садуахасовна, Вакасов Ермек Мухтарович,
Мырзабайұлы Бақдәулет (Шымкент, Казахстан)**

ИНКЛЮЗИВТІ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ 64

SECTION: AGRICULTURAL SCIENCE

**Жунусбекова Эльза Бухарбаевна, Алибаева Жазира Беркинбаевна,
Сапархан Сымбат Женисқызы, Шалхар Әбубәкір Дәуренұлы
(Шымкент, Қазақстан)**

АҚЫЛДЫ ЖЫЛЫЖАЙЛАР 68

SECTION: ART STUDIES

Madeniyet Inkar Zhanatkyzy

Scientific supervisor: master of Education, senior lecturer

Nazym Makhatova M.

**Karaganda National Research University named after academician Ye. A. Buketov
(Karaganda, Kazakhstan)**

THE ROLE OF ART IN INTERIOR DESIGN: HOW WALL PAINTING TRANSFORMS SPACE AND EMOTION

Abstract. *In the modern design world, art plays a central role in shaping how people experience interior spaces. This paper explores the influence of wall painting in interior design, emphasizing its ability to transform space, evoke emotion, and reflect cultural identity. Drawing from theories in environmental psychology and design aesthetics, as well as the author's practical experience as a mural artist, the study examines how visual art integrates with architecture, enhances spatial harmony, and fosters emotional well-being.*

Keywords: *wall painting, spatial perception, emotional response, color theory, environmental psychology, aesthetic experience, cultural symbolism.*

Introduction. Interior design today is more than the arrangement of furniture and functional planning - it is a form of visual storytelling. Each room carries its own emotional tone, shaped by color, texture, and light. Among the many design elements, wall painting stands out as one of the most expressive and transformative tools. It merges artistic creativity with architectural context, influencing not only how people see a space but also how they feel within it.

Art breathes individuality and atmosphere into interiors, turning static walls into living canvases. *The aim of this paper* is to explore how wall painting affects emotional, cultural, and aesthetic dimensions of interior design. It integrates both *theoretical analysis and real-life artistic practice*, drawing on the insights of leading design theorists and the creative experience of mural art.

Since ancient times, wall paintings have been used to communicate stories, beliefs, and cultural values - from prehistoric cave art to Renaissance frescoes and modern murals. Throughout history, walls have been more than just structural surfaces; they have served as canvases for creativity, symbolism, and expression.

In modern interior design, personalized wall art has become a key element of visual storytelling, helping to express identity, mood, and brand philosophy. Unlike simple décor, wall painting has the power to evoke emotions, create atmosphere, and influence the way people feel in a space.

Art turns walls into silent storytellers - each brushstroke adds character, energy, and meaning to otherwise empty surfaces. From private homes and offices to cafes, hotels, and public spaces, wall art helps define the mood and visual identity of the environment.

By combining aesthetics and psychology, wall painting plays a crucial role in transforming both the physical and emotional atmosphere of interiors, making spaces not only beautiful but also deeply personal and meaningful.

Literature Review. The connection between art, space, and emotion has been studied by many scholars in the fields of psychology and design.

Rudolf Arnheim, in *Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Eye*, explains that the human brain responds to visual balance and harmony, which is why a well-composed mural can create feelings of comfort and satisfaction [1, p. 16-25].

Bryan Lawson's *The Language of Space* interprets interior space as a communicative system - a language of its own. According to author, visual design elements, such as wall paintings, guide emotional and behavioral responses by shaping how people move through and interact with an environment [2, p. 45-60].

John Zeisel, in *Inquiry by Design*, highlights the principles of environmental psychology. Author emphasizes that design elements like color, texture, and composition directly influence emotions and behavior on a subconscious level - supporting the idea that wall art can serve as a medium for emotional balance and creativity [3, p. 88-102].

Francis D.K. Ching's *Interior Design Illustrated* discusses the importance of unity between artistic and architectural components. Wall paintings fulfill this principle by linking spatial elements - walls, furniture, and lighting - into a harmonious visual rhythm [4, p. 83-100].

Paul Hekkert, in *Design Aesthetics: Principles of Pleasure in Design*, explores how sensory pleasure and beauty evoke emotional engagement. Author's findings explain why certain murals - for instance, those using natural forms or warm colors - can inspire calmness or joy [5, p. 157-172].

Finally, John F. Pile describes interior design as the intersection between psychology and art. Author stresses that a successful interior not only serves its function but also feels alive - it moves, speaks, and comforts [6, p. 23-35].

Art as the Soul of Interior Design. Art infuses interiors with depth and emotional resonance. It is not merely an addition to a room; it defines the character of the space itself. A blank wall may appear neutral and detached, whereas a painted wall becomes expressive and inviting. Murals can visually expand a small studio, add warmth to a cafe, or introduce inspiration into an office environment. They communicate the identity of the space and create emotional accents that cannot be conveyed through words alone.

Each brushstroke and color choice contributes to the atmosphere. Warm tones such as terracotta and beige evoke comfort, while cooler blues and greys create serenity and focus. Abstract compositions energize the imagination, whereas realistic landscapes offer calm and contemplation.

Unlike framed paintings, wall art becomes an inseparable part of the architecture - it exists within the environment, not merely on its surface.

How Wall Painting Transforms Space. The transformative power of wall painting lies in its ability to alter spatial perception. In living areas, minimalist line art can establish a sense

of calm and understated elegance. In public interiors - cafes, boutiques, offices - murals do even more: they influence the emotional tone, reflect brand identity, and shape how visitors feel and behave.

Bright, dynamic murals make restaurants feel lively and social, while soft watercolor-style art in wellness spaces cultivates relaxation and mindfulness.

The Emotional Power of Wall Art. The emotional impact of art is widely supported by psychological research. Aesthetically harmonious environments reduce stress and enhance well-being, which is why hospitals, educational institutions, and wellness centers increasingly integrate murals as tools for emotional support rather than decoration alone.

Gentle pastel landscapes can ease anxiety, while vibrant geometric patterns stimulate focus and motivation.

In this sense, modern interior designers effectively serve as curators of emotion, utilizing artistic expression as a visual language that shapes psychological experience.

The Artist's Touch: Individuality and Meaning. Each hand-painted wall carries the creative energy of its maker, resulting in a unique and irreplaceable artwork. Collaboration between designers and artists elevates interior design into a creative dialogue: the designer defines structure and function, while the artist contributes imagination and emotional depth.

This synergy produces interiors that feel authentic and human- spaces that tell stories about their purpose, their environment, and the creative process behind them.

Role in Commercial and Public Spaces. In commercial design, wall painting plays a strategic role in branding and customer experience. Cafés, boutiques, and hotels often use custom murals to strengthen their visual identity and create memorable atmospheres.

Minimalist monochrome murals enhance sophistication in refined spaces, while colorful graffiti or abstract compositions energize youth-oriented venues.

Murals frequently function as photo zones as well, serving as modern marketing tools that increase visibility on social media and enhance visitor engagement.

Collaboration Between Artists and Designers. The most impactful results arise from close collaboration between artists and interior designers. Designers understand spatial function and layout, whereas artists provide emotional nuance and visual harmony. Through collaborative work, each project becomes personalized and coherent, aligning with an owner's vision or a brand's philosophy.

Practical Applications. Practical experience across multiple interior projects reinforces theoretical principles of environmental psychology and design studies, demonstrating how wall art influences atmosphere and emotional response.

Bas-relief in a private interior. Natural shapes and a calm, neutral palette introduced harmony and visual warmth, emphasizing the significance of tactility and three-dimensional form in spatial perception.

Children's room mural. Pastel colors and fairy-tale motifs contributed to a sense of safety and tranquility, aligning with research showing that visually harmonious environments improve emotional comfort for children.

Minimalist mural for a technology store. Structured, cool-toned graphics reinforced modernity and precision, effectively supporting the brand's identity.

Murals for cafés and restaurants. Hand-painted artworks functioned as central visual accents, encouraging guests to interact with the space and increasing social media engagement - demonstrating the marketing potential of wall art.

Conclusion. Art, especially wall painting, is not just an element of decoration - it is a bridge between the human spirit and the built environment. It transforms walls into storytellers, architecture into emotion, and interiors into reflections of identity and culture.

As theorists like Arnheim, Zeisel, and Lawson emphasize, visual harmony and emotional resonance are essential for human well-being. In practice, mural art fulfills these principles by transforming static architecture into living, breathing environments.

Ultimately, wall painting is more than a trend- it is a timeless dialogue between art and space, color and emotion, creator and viewer. Through it, interiors evolve from functional shelters into deeply personal, inspiring experiences.

Wall painting is more than decoration- it is a visual language that speaks directly to the human soul through color, form, and texture. It transforms walls from passive boundaries into active participants in the emotional atmosphere of the space.

With the rise of sustainable design and digital art, the future of wall painting will merge technology with craftsmanship, creating immersive environments that respond to light, sound, and human presence.

The right artwork can turn a plain room into a sanctuary of peace, inspiration, or joy- proving that beauty truly shapes our mental and emotional state.

In the end, art in interior design reminds us that we don't just build or decorate spaces- we shape feelings, memories, and the atmosphere of everyday life. It is the bridge between imagination and reality, between emotion and architecture.

REFERENCES:

1. Arnheim, Rudolf. *Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Eye*. University of California Press. pp. 16-25.
2. Lawson, Bryan. *The Language of Space*. Routledge. pp. 45-60.
3. Zeisel, John. *Inquiry by Design: Environment/Behavior/Neuroscience in Architecture, Interiors, Landscape, and Planning*. W.W. Norton & Company. pp. 88-102.
4. Ching, Francis D.K. *Interior Design Illustrated*. Wiley. pp. 83-100.
5. Hekkert, Paul. "Design Aesthetics: Principles of Pleasure in Design." *Psychology Science*. pp. 157-172.
6. Pile, John F. *Interior Design*. Prentice Hall. pp. 23-35.

SECTION: ECONOMICS

Atajanova Guli Maxsudbekovna

Urganch RANCH texnologiya universiteti Iqtisodiyot kafedrası o'qituvchisi
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

ORCID: 0009-0004-0576-4082

(Urganch, O'zbekiston)

PAXTA-TO'QIMACHILIK KLASTERLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISH TAHLILI

Annotatsiya. Maqolada paxta-to'qimachilik klasterlarining hududiy iqtisodiyotga ta'siri va samaradorligini oshirish omillari tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor zamonaviy texnologiyalar, fermerlar bilan kooperatsiya, eksport infratuzilmasi va qo'shimcha qiymat zanjiriga qaratilgan. Ekonometrik tadqiqotlar orqali klasterlarning hududiy iqtisodiyotdagi roli baholanishi muhimligi ta'kidlandi.

Kalit so'zlar: Paxta-to'qimachilik klasterlari, samaradorlik, hududiy iqtisodiyot, eksport, qo'shimcha qiymat, ekonometrik tadqiqotlar.

Abstract. The article analyzes the impact of cotton-textile clusters on regional economies and the factors enhancing their efficiency. The main focus is on modern technologies, cooperation with farmers, export infrastructure, and the value-added chain. The study emphasizes the importance of econometric research to assess the role of clusters in regional economic development.

Keywords: Cotton-textile clusters, efficiency, regional economy, export, value-added, econometric research.

Аннотация. В статье анализируется влияние хлопково-текстильных кластеров на региональную экономику и факторы, повышающие их эффективность. Основное внимание уделяется современным технологиям, сотрудничеству с фермерами, экспортной инфраструктуре и цепочке добавленной стоимости. Подчеркивается важность эконометрических исследований для оценки роли кластеров в развитии региональной экономики.

Ключевые слова: Хлопково-текстильные кластеры, эффективность, региональная экономика, экспорт, добавленная стоимость, эконометрические исследования.

Kirish. So'nggi yillarda paxta-to'qimachilik klasterlari mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishning ustuvor omillaridan biriga aylandi. Klaster yondashuvi nafaqat fermer xo'jaliklari va qayta ishlash sanoatini, balki logistika, xizmat ko'rsatish va marketing tizimlarini ham o'zaro integratsiyalash orqali ishlab chiqarish zanjirini mukammallashtirishga imkon beradi. Natijada

yuqori qo'shimcha qiymatga ega mahsulot yaratish, eksport salohiyatini kengaytirish hamda hududiy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish imkoniyatlari yuzaga keladi.

“O‘zbekiston–2030” strategiyasida belgilangan ustuvor vazifalar, jumladan, paxta hosildorligini 45–50 s/ga, g‘alla hosildorligini 80–85 s/ga yetkazish, ip-kalavani to‘liq qayta ishlash hamda 400 ming tonna sun‘iy va aralash tolalar ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish kabi maqsadlar paxta-to‘qimachilik klasterlari faoliyatining strategik ahamiyatini yanada kuchaytiradi. Ushbu jarayonlarda klasterlarning samaradorligini oshirish, ishlab chiqarish resurslaridan oqilona foydalanish, eksport tarkibini diversifikatsiya qilish va mintaqaviy iqtisodiy integratsiyani chuqurlashtirish alohida ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, paxta-to‘qimachilik klasterlarining samaradorligini tahlil qilish va ularning hududiy iqtisodiyotga ko‘rsatadigan ta‘sirini ilmiy asoslangan metodlar, xususan, ekonometrik modellashirish orqali baholash dolzarb ilmiy-amaliy vazifalardan biri hisoblanadi [1, 2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. So‘nggi yillarda to‘qimachilik klasterlari samaradorligi turli yondashuvlar bilan o‘rganilgan: M.E. Porter [3] klaster nazariyasi orqali sanoat klasterlarining hududiy rivojlanishdagi ahamiyatini asoslagan, N.Q. Nguyen [4] samaradorlikni panel ma‘lumotlar tahlili orqali aniqlagan, R. Akhmedova [5] esa mahalliy sharoitda ishlab chiqarish, bandlik va eksportga ta‘sirini ekonometrik modellar orqali ko‘rsatgan. Shu bilan birga, O‘zbekiston kontekstida klasterlarning hududiy iqtisodiyotga kompleks ta‘sirini baholash bo‘yicha tadqiqotlar cheklangan bo‘lib, ushbu mavzuda ilmiy tadqiqotlar olib borish dolzarb ahamiyatga ega.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda paxta-to‘qimachilik klasterlarining samaradorligi va hududiy iqtisodiyotga ta‘siri iqtisodiy ko‘rsatkichlar asosida sistematik tarzda tahlil qilindi. Tahlil jarayonida paxta-to‘qimachilik sohasiga oid statistik ma‘lumotlar va klasterlarning samaradorligini oshirish omillari o‘zaro taqqoslandi.

Tahlil va natijalar. So‘nggi yillarda O‘zbekiston iqtisodiyotida paxta-to‘qimachilik klasterlari yuqori qo‘shimcha qiymat yaratish, hududiy bandlikni oshirish va eksport salohiyatini kengaytirishda strategik ahamiyatga ega tizimli omil sifatida shakllandi. Statistik ma‘lumotlariga ko‘ra, 2016–2023 yillarda mamlakat to‘qimachilik mahsulotlari eksporti ikki barobarga o‘seb, 2023 yilda 3,2 mlrd. AQSh dollariga yetdi. Shu bilan birga, tarmoqning umumiy eksportdagi ulushi 2016 yildagi 13,1 foizdan 2021 yilda 18,9 foizgacha ko‘tarilgan, keyingi yillarda esa biroz pasayib, 2022 yilda 17 foiz va 2023 yilda 13 foizni tashkil etdi. Eksport tarkibida diversifikatsiya jarayoni sezilarli darajada kuchaydi. Herfindahl–Hirschman indeksi (HHI) 2016 yilda 2668 dan 2023 yilda 1648 ga pasaydi, bu xom-ashyo eksportidan tayyor mahsulotlar eksportiga o‘tish jarayonini ko‘rsatadi. Misol uchun, paxta tolasi eksporti 2016 yilda 637 mln. AQSh dollarini tashkil etgan bo‘lsa, 2023 yilda atigi 70 ming dollarga tushdi. Shu bilan birga, ip-kalava ulushi 51,1 foizdan 37,9 foizgacha qisqardi, trikotaj matolar va tayyor kiyim-kechaklar ulushi esa oshdi [6].

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, samarali faoliyat yuritayotgan to‘qimachilik klasterlarining yuqori samaradorligi bir nechta asosiy xususiyatlar bilan belgilanadi. Ularning samaradorligi quyidagi omillar orqali ta‘minlanadi:

1. zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish;
2. fermer xo‘jaliklari va qayta ishlash korxonalari o‘rtasida mustahkam kooperatsiya;
3. eksport infratuzilmasining rivojlanganligi;

4. qo'shimcha qiymat zanjirining hududiy yaxlitligi.

Zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish. To'qimachilik klasterlari samaradorligini oshirishda ilg'or texnologiyalarni keng qo'llash hal qiluvchi ahamiyatga ega. Paxtani qayta ishlashdan boshlab tayyor mahsulot ishlab chiqarishgacha bo'lgan barcha bosqichlarda raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish liniyalari va energiya tejamkor uskunalar joriy etilishi mahsulot sifati va ishlab chiqarish unumdorligini oshiradi. Bu nafaqat tannarxni kamaytiradi, balki xalqaro bozor talablariga mos keladigan yuqori qo'shimcha qiymatli mahsulotlar yaratish imkonini beradi.

Fermer xo'jaliklari va qayta ishlash korxonalari o'rtasida mustahkam kooperatsiya. Klaster tizimining barqaror ishlashi uchun paxta yetishtiruvchi fermer xo'jaliklari, tozalash va qayta ishlash zavodlari hamda tayyor mahsulot ishlab chiqaruvchi korxonalar o'rtasida o'zaro manfaatli hamkorlik zarur. Bunday kooperatsiya hosildorlikni oshirish, xomashyo ta'minotida uzluksizlikni ta'minlash va ishlab chiqarish jarayonini samarali boshqarish imkonini beradi. Natijada hududlarda bandlik darajasi ortadi, klasterning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati kuchayadi.

Eksport infratuzilmasining rivojlanganligi. Samarali klasterlar uchun tashqi bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytiradigan infratuzilmaning mavjudligi muhim. Bu jumladan logistika tizimlari, sertifikatlash va standartlashtirish markazlari, xalqaro savdo tarmoqlari bilan integratsiyalashgan elektron platformalarni qamrab oladi. Rivojlangan eksport infratuzilmasi mahsulotlarni tezkor, sifatli va past xarajatlarda tashqi bozorga yetkazib berishni ta'minlaydi.

Qo'shimcha qiymat zanjirining hududiy yaxlitligi. Klaster samaradorligi hududiy miqyosda ishlab chiqarishning barcha bo'g'inlarini yagona tizim sifatida shakllantirishga bog'liq. Paxta yetishtirishdan tortib ip-kalava ishlab chiqarish, mato tayyorlash, tikuvchilik va tayyor mahsulot eksportigacha bo'lgan jarayonlarning yagona zanjirga integratsiyasi iqtisodiy samaradorlikni oshiradi. Bu yondashuv orqali hududiy iqtisodiyotda yangi qiymat yaratiladi, byudjet daromadlari kengayadi va mahalliy aholi bandligi ta'minlanadi.

Xulosa va takliflar. Paxta-to'qimachilik klasterlari O'zbekiston iqtisodiyotida yuqori qo'shimcha qiymat yaratish, hududiy bandlikni oshirish va eksportni diversifikatsiya qilishda strategik ahamiyatga ega. Klasterlar samaradorligi zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, fermerlar bilan mustahkam kooperatsiya, rivojlangan eksport infratuzilmasi va hududiy qo'shimcha qiymat zanjiri orqali ta'minlanadi. Shu asosda taklif qilinadi: texnologiyalarni modernizatsiya qilish, ichki hamkorlikni mustahkamlash, eksport infratuzilmasini rivojlantirish va hududiy qo'shimcha qiymat zanjirini yaxlitlash; shuningdek, klasterlarning hududiy iqtisodiyotga ta'sirini aniqlash uchun ekonometrik tadqiqotlar o'tkazish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 11.09.2023 yildagi PF-158-son. "O'zbekiston-2030" strategiyasi to'g'risida. <https://lex.uz/docs/-6600413>
2. Juraev, F. D. S. (2021). Problems Of Informatization Of Management Of Agricultural Industry And Modeling Of Agronomic System In A Market Economy. The American Journal of Applied sciences, 3(02), 49-54.
3. M. E. Porter, Clusters and the New Economics of Competition, Harvard Business Review, vol. 76, no. 6, pp. 77-90, 1998.

4. N. Q. Nguyen, "Analyzing Vietnam's textile garment global supply chain with the Revealed Comparative Advantage", *Journal of Economics and Development*, vol. 25, no. 3, pp. 55–68, 2021.
5. R. Akhmedova, "Economic Efficiency Analysis of Textile Clusters: In Case of Uzbekistan", *Asian Journal of Technology and Management Research (AJTMR)*, vol. 14, no. 1, pp. 12–20, 2024.
6. <https://www.uzdaily.uz/en/imri-experts-evaluate-diversification-of-uzbekistans-textile-industry-export-structure-from-2016-2023>

Kazakov U.J.

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
(Urganch, O'zbekiston)

IQTISODIY XAVFSIZLIK TUSHUNCHASI VA UNING NAMOYON BO'LISH SHAKLLARI TASNIFI

Annotatsiya. Ushbu tezisda iqtisodiy xavfsizlik tushunchasi, uning namoyon bo'lish shakllari hamda ularni baholashda asosiy ahamiyatga ega bo'lgan ko'rsatkichlar batafsil tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Iqtisodiy xavfsizlik, xavfsizlik shakllari, iqtisodiy barqarorlik, iqtisodiy o'sish, iqtisodiy monitoring.

Аннотация. В диссертации дан подробный анализ понятия экономической безопасности, ее проявлений и показателей, имеющих первостепенное значение при их оценке.

Ключевые слова: Экономическая безопасность, формы безопасности, экономическая стабильность, экономический рост, экономический мониторинг.

Annotation. This thesis provides a detailed analysis of the concept of economic security, its manifestations, and the indicators that are of primary importance in assessing them.

Keywords: Economic security, forms of security, economic stability, economic growth, economic monitoring.

Makroiqtisodiy kategoriya sifatida iqtisodiy xavfsizlik tushunchasiga to'xtalib o'tadigan bo'lsak, bu muayyan mamlakat milliy iqtisodiyotini tavsiflaydi va uning ko'rsatkichlaridagi barqarorlik asosida baholaniladi. Bozor tizimida xatar nafaqat korxona yoki mintaqa doirasida balki milliy iqtisodiyot doirasida ham mavjud bo'ladi. Iqtisodiy xavfsizlikning bosh mezon sifatida mamlakatning mavjud ehtiyojlarini uzluksiz ta'minlanishi hisoblanadi. Buni quyidagilarda ko'rish mumkin, ya'ni milliy iqtisodiyotni mahsulot va xizmatlari bilan ta'minlanganlik darajasi, shuningdek, mamlakatda ishlab chiqarish imkoniyati mavjud bo'lmagan tovar va xizmatlarni chetdan nisbatan arzon narxlarda va qulay sharoitlarda uzluksiz import qilinishini ta'minlashda.

Yuqorida keltirilganlarni ta'minlanmasligi iqtisodiyotni izdan chiqishi va barqarorlikni buzilishiga olib keladi va xavfsizlikni keltirib chiqaradi. Iqtisodiy xavfsizlik sub'ekti sifatida iqtisodiy xavfsizlik sohasidagi munosabatlar ishtirokchilarini qarash mumkin. Ularning faol harakati ob'ektning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash, ya'ni himoyalanganlik holatini yoki doimiy va samarali faoliyat olib borishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga xizmat qiladi.

Iqtisodiy xavfsizlik sub'ekti quyidagi shakllarda namoyon bo'ladi: shaxsning iqtisodiy xavfsizligi; korxonaning (firma) iqtisodiy xavfsizligi; davlatning iqtisodiy xavfsizligi. Ushbu keltirib o'tilgan iqtisodiy xavfsizlik ko'rinishlari va ularning tarkibiy qismlariga e'tiborni qaratib o'tamiz (1-rasm).

1-rasm. Sub'ektlar bo'yicha iqtisodiy xavfsizlikning namoyon bo'lish shakllari¹

Quyi pog'onadan qarab chiqqan holda dastlab shaxsning iqtisodiy xavfsizligi tushunchasiga to'xtalib o'tamiz. Shaxsning iqtisodiy xavfsizligi deganda uning hayotiy manfaatlarini, ya'ni yashash va shaxsiy daxlsizlik, erkin mehnat qilish, tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanish, mulkdor bo'lish, hayotiy iste'mol ehtiyojlarini qondirish, salomatligini tiklash, bilim olish va kasbga ega bo'lish, qariganda va mehnat layoqatini yo'qotganda ijtimoiy ta'minot olish huquqlari bilan ifodalaydi.

Bunda shaxsning bozor iqtisodiyoti sharoitida iste'molchi va yollanma ishchi, xizmatchi, tadbirkor sifatidagi ijtimoiy-iqtisodiy huquq hamda erkinliklari, manfaatlarini himoyalanganligi va kafolatlanganligi nuqtai nazaridan iqtisodiy xavfsizlikni ikki turga ajratish mumkin. Korxonalar iqtisodiy xavfsizligini tahlil qilganda esa ularni ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish, moliyaviy, savdo-tijorat hamda notijorat va jamoatchilik tashkilotlari sifatida namoyon bo'lishi har bir yo'nalish bo'yicha iqtisodiy xavfsizlikni alohida qarab chiqilishini talab qiladi. Chunki korxonaning faoliyat yo'nalishi hamda ixtisoslashuvidan kelib chiqqan holda u bilan bog'liq bo'ladigan iqtisodiy xavfsizlik shakllari va ularni bartaraf etish xususiyatlari ham turlicha bo'ladi.

Davlatning iqtisodiy xavfsizligi deganda uning mamlakatdagi ichki va tashqi iqtisodiy muammolarning vujudga kelishi, shuningdek xalqaro moliyaviy tashkilot va uyushmalar bilan faoliyatini yo'lga qo'yishda vujudga keladigan xavf-xatarlar sifatida qarash mumkin.

Iqtisodiy xavfsizlik asosini barqarorlikni ta'minlashga ta'sir etuvchi omillar tashkil qiladi, ya'ni material, inshootlar hamda ularning o'ziga xos jixatlari, zamon talablariga mos kelishi, tarkibi yoki tizimdagi o'zgarishiga mos bo'lgan huquqiy asosdagi o'zgarishlarni keltirib o'tish

¹ Manba: muallif ishlanmasi.

mumkin. Iqtisodiy taraqqiyotning asosini esa rivojlanish tashkil qiladi va ma'lum darajada iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Barqarorlik tushunchasiga e'tibor qaratadigan bo'slak jamiyatning favqulodda holatlarda o'z ehtiyojlarini qondira olish qobiliyati, holatini tiklash imkoniyatidir. Asosiy iqtisodiy xavfsizlik tahdidlari mamlakat iqtisodiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi jarayon bo'lib, mamlakat, jamiyat va shaxs iqtisodiy manfaatlarini chegaralaydi. Iqtisodiy xavfsizlik milliy xavfsizlikning tarkibiy qismi bo'lganligini hisobga oladigan bo'lsak, milliy xavfsizlikning tashkil etilishi va shakllanishi bilan bog'liq masalalarga alohida e'tibor qaratish lozim bo'ladi. Iqtisodiy xavfsizlik milliy xavfsizlikning tarkibiy qismi va uning moddiy asosi hisoblanadi. Shuning uchun, iqtisodiy xavfsizlik mamlakat milliy xavfsizlik shakllanishiga doir masalalar qatorida o'rganilib chiqilishi talab qilinadi.

Umuman olganda iqtisodiy xavfsizlik asosiy paradigmasi quyidagi elementlardan tashkil topadi.

- xalqaro munosabatlar tizimiga, ya'ni ishchi kuchi kontsepsiyasidan manfaatlar kontsepsiyasiga o'tish;
- iqtisodiy xavfsizlikning bir-biriga qarshi g'oyalar va tuzilmalardan xalqaro iqtisodiy hamkorlik va xalqaro munosabatlarga asoslangan model tomon harakatlanishi;
- hudud daxlsizligini ta'minlash tamoyiliga qo'shimcha qilib mintaq, korxona, oila hamda shaxs iqtisodiy xavfsizligi tamoyilini kiritish;

Iqtisodiy sohadagi tahdidlar majmuali xususiyatga ega bo'lib, avvalo, YalMning sezilarli darajada qisqarishi, investitsion va innovatsion faoliyat hamda ilmiy-texnik salohiyatning pasayishi, agrar tarmoqdagi inqiroz, yoqilg'i xom-ashyosi va energetik tizimidagi muammolar va qaramlikning oshishi, importda birlamchi va iste'mol mollarining o'sishi kuzatiladi. Davlatning tashqi iqtisodiy faoliyatida esa quyidagi masalalar muhim o'rin tutadi:

- milliy iqtisodiyotning xalqaro integratsiyaga qo'shilishi uchun qulay shart-sharoit tashkil etish;
- milliy ishlab chiqaruvchilarning jahon bozoriga chiqishini ta'minlash va raqobatbardoshligini oshirish;
- qo'shni davlatlari bilan yagona iqtisodiy hudud barpo etish;
- milliy ishlab chiqaruvchilarning manfaatlarini himoya qilish;
- kredit-moliyaviy siyosati takomillashtirib borish asosida boshqa davlatlardan tashqi kredit olishni kamaytirish va iqtisodiy qaramlikni oldini olish;
- chet el banklari, sug'urta va investitsiya korxonalarini boshqarishda davlatning rolini oshirish.

Ilmiy adabiyotlarda iqtisodiy xavfsizlik quyidagi darajalarga ajratilgan holda tadqiq qilinadi:

- xalqaro (global va mintaqaviy);
- milliy;
- lokal (mintaqaviy yoki mamlakat ichidagi tarmoqlar);
- xususiy (korxonalar va shaxs).

Mamlakatning iqtisodiy xavfsizligi ta'minlanganligini aniqlash va miqdoriy baholash uchun qator mezon va ko'rsatkichlar tizimidan foydalaniladi. Aslini olganda makro va mikro darajada iqtisodiy xavfsizlikni baholash va mavjud tahdidlarni aniqlash, tahlil qilish va bashoratlashda iqtisodiy xavfsizlikning mingdan ziyod ko'rsatkichlaridan foydalaniladi.

Shuningdek, mazkur indikatorlar o'zaro bog'liq bo'lib, iqtisodiy xavfsizlik bo'yicha kompleks xulosalar chiqarishga imkoniyat yaratadi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, mamlakatda iqtisodiy xavfsizlik muammosi begilangan chegaralar doirasida ta'minlanishi talab qilinadi. Ya'ni, iqtisodiy xavfsizlik ta'minlashda uni tavsiflovchi ko'rsatkichlar emas balki, ularning chegaraviy miqdori muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Shu chegaralarga rioya qilmaslik takror ishlab chiqarishning turli bosqichlarida, turli elementlarni normal taraqqiyotini ta'minlanishiga to'sqinlik qiladi. Iqtisodiy xavfsizlik barqarorlikni buzilishi hamda taraqqiyotning izdan chiqishiga olib keladi. Shu sababli iqtisodiy xavfsizlikning miqdoriy ko'rsatkichlari bo'yicha milliy manfaatlarni ta'minlash maqsadida quyi yoki yuqori chegaralari belgilanadi.

Mamlakatning iqtisodiy xavfsizlik siyosati mavjud ko'rsatkichlarni belgilangan me'yorlar doirasida saqlab turishga qaratilishi, ya'ni quyi chegaradan yuqorida va yuqori chegaradan pastda ta'minlanishi kerak. Iqtisodiy xavfsizlikning biron chegaraviy ko'rsatkichini boshqasining salbiy tendentsiyasi hisobiga ta'minlanishiga yo'l qo'ymaslik lozim. Davlat mavjud sharoitdan kelib chiqqan holda xavfsizlik va iqtisodiy samaradorlikning uyg'unligini ta'minlash masalasiga e'tibor qaratishi lozim bo'ladi. Ayrim chora-tadbirlar qisqa muaddatda ijobiy natijalarni ta'minlasada, strategik jihatdan uzoq muddatda umuman foydasiz bo'lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abulqosimov H.P. Iqtisodiy xavfsizlik. - T., Akademiyasi. 2006.;
2. Abulqosimov H.P., Saidahmedova N.I., Abulqasimov M.X. Экономическая безопасность предпринимательской деятельности. Учебное пособие Т.: Ilmiy texnika axborati - PRESS 2016 – 168 c
3. Bandurka A.M., Dukhov V.E., Petrova K.Ya., Chernyakov I.M. Fundamentals of economic security: [textbook]. Kharkov: NUVD, 2003. 236 s.
4. Ergashev R.H., Tursunov I.E., Ravshanov A.D., Qurbonov A.B. Inavatsion iqtisodiyot. Darslik. – T.: "Iqtisod-moliya", 2020, 464 b.
5. <http://www.gov.uz>
6. <http://www.lex.uz>
7. <http://www.minecon.uz>.

SECTION: MEDICAL SCIENCE

УДК 617.3

Бугаевский Константин Анатольевич
кандидат медицинских наук, доцент на пенсии
ORCID: 0000-0002-8447-1541
(Новая Каховка, Украина)

**КАРДИОЛОГИЯ И КАРДИОХИРУРГИЯ В ОТРАЖЕНИИ РЯДА СРЕДСТВ
КОЛЛЕКЦИОНИРОВАНИЯ**

Аннотация. В данной исследовательской статье, её автором, представлены результаты и анализ его нового исследования, тематически посвящённого, представленности и объёму разных направлений кардиологии и кардиохирургии, в ряде средств коллекционирования, таких, в частности, как филателия, филокартия, нумизматика, филумения (спичечные этикетки) и фалеристика, во всём их разнообразии. Всего, в этой статье, представлено 77 экземпляров скриншот-копий. Из них – филателистических (почтовые марки, конверты первого дня и художественные маркированные конверты, почтовые блоки) – 32 экземпляра скриншот копий, нумизматических (памятные настольные медали и памятные монеты) – 10 экземпляров скриншот-копий, и 35 фалеристических (тематические значки); филокартия (почтовые и художественные карточки/открытки, тематически посвящённых кардиологии, кардиохирургии и ряду, отечественных и зарубежных учёных и практиков, специализировавшихся, в области этих наук.

Ключевые слова: кардиология, кардиохирургия, известные учёные и врачи, кардиологи и кардиохирурги, филателия, почтовые марки, конверты, фалеристика, тематические значки, филокартия, открытки, скриншот-копии.

Бугаєвський К.А.
кандидат медичних наук, доцент, на пенсії
ORCID: 0000-0002-8447-1541
(Нова Каховка, Україна)

КАРДІОЛОГІЯ ТА КАРДІОХІРУРГІЯ У ВІДОБРАЖЕННІ РЯДУ КОЛЕКЦІЙНИХ ПРЕДМЕТІВ

Анотація. Ця дослідницька, авторська стаття, представляє результати та аналіз його нового дослідження, тематично зосереджуючись на репрезентації та масштабах різних галузей кардіології та кардіохірургії, в ряді колекційних засобів, таких, зокрема, як: філателія, філокартія, нумізматика, філуменія (сірникові етикетки) і фалеристика, у всій їх різноманітності. Всього в цій статті представлено 77 копій скріншотів. З них –

філателістичних (поштові марки, конверти першого дня та художні марковані конверти, поштові блоки) – 32 примірники скріншотів, нумізматичних (пам'ятні настільні медалі та пам'ятні монети – 10 примірників скріншотів та 35 фалеристичних (тематичні значки); філокартійних (поштово-художній картки/поштівки), тематично присвячені кардіології, кардіохірургії та ряду вітчизняних і зарубіжних вчених і практиків, які спеціалізувалися в галузі цих наук.

Ключові слова: кардіологія, кардіохірургія, відомі вчені та лікарі, кардіологи та кардіохірурги, філателія, поштові марки, конверти, фалеристика, тематичні значки, філокартія, поштові та мистецькі листівки/картки, скріншот копії.

Bugaevsky K.A.
retired Associate Professor
ORCID: 0000-0002-8447-1541
(New Kakhovka, Ukraine)

CARDIOLOGY AND CARDIAC SURGERY REFLECTED BY A NUMBER OF COLLECTIBLE MEANS

Annotation. This research article, by its author, presents the results and analysis of his new research, thematically focusing on the representation and scope of different areas of cardiology and cardiac surgery, in a number of collecting media, such as, in particular, philately, philocartty, numismatics, phylumeny (match labels) and phaleristics, in all their diversity. In total, this article presents 77 screenshot copies. Of these, philatelic (postage stamps, first day envelopes and artistic marked envelopes, postal blocks) - 32 copies of screenshot copies, numismatic (commemorative tabletop medals and commemorative coins) - 10 copies of screenshot copies, and 35 phaleristic (thematic badges); philocartty (postal and artistic cards/postcards), thematically dedicated to cardiology, cardiac surgery and a number of domestic and foreign scientists and practitioners specializing in the field of these sciences.

Keywords: cardiology, cardiosurgery, famous scientists and doctors, cardiologists and cardiac surgeons, philately, postage stamps, envelopes, phaleristic, thematic badges, philocartty, postcards, screenshot copies.

Цель статьи

Целью проведённого исследования и, последующего написания, по полученным в нём результатам, новой исследовательской статьи, является стремление автора, отразить в них объём и представленность, таких клинических дисциплин, как клиническая кардиология и кардиохирургия, а также – представлен ряд известных учёных и врачей, кардиологов и кардиохирургов, в первую очередь, как периода СССР и ряда бывших союзных республик, таких, как Украина, Белоруссия и Россия, в отражении таких средств коллекционирования, как филателия, нумизматика и фалеристика, во всём их разнообразии.

Гипотеза исследования и написания статьи

В период подготовки к проведению этого исследования, его автором, была выдвинута следующая рабочая гипотеза: существует достаточное количество,

разнообразных коллекционных материалов, таких, в частности, как филателистических, филокартических, нумизматических и фалеристических, сюжеты которых, отражают различные аспекты кардиологии и кардиохирургии, а также их героев – учёных и врачей-практиков.

Методы и материалы исследования

При написании данной научной статьи, её автор, изучил все доступные в Интернете, исследовательские материалы, посвященные изучению данного вопроса, включая выпуски филателистических, филокартических, филуменических, фалеристических материалов, посвященных биохимии, а также научные статьи других авторов-медиков и филателистических коллекционеров, работающих на медицинскую, медико-биологическую тематику и, в частности, биохимию. Все материалы тематических коллекционных подборок, найденные автором в Интернете, с помощью специальных компьютерных программ, были преобразованы автором данной статьи, в чёрно-белые и цветные скриншот-копии, которые впоследствии, были использованы им, в тексте этой статьи, в качестве иллюстративного материала. Также, в строго обязательном порядке, автором были размещены все ссылки, как в самом тексте, так и на иллюстрациях, с целью соблюдения авторских прав их владельцев и правообладателей.

Введение

По глубокому, многолетнему, сформированному, убеждению автора данного исследования, которое отражено в его, данной исследовательской статье, любые, проводимые изыскания, тематически посвящённые медицине, её истории и героям и, в частности – вопросам кардиологии и кардиохирургии, всегда являются весьма актуальными и востребованными. Автор, уже не в первый раз, обращается к освещению вопросов кардиологии и кардиохирургии, её истории и героям, в отражении самих разнообразных средств коллекционирования, но – при этом, всякий раз, углубляясь в эту тематику, он, всё чаще и чаще, находит новые экземпляры коллекционных материалов разного плана, в глубинах интернета.

Основная часть статьи

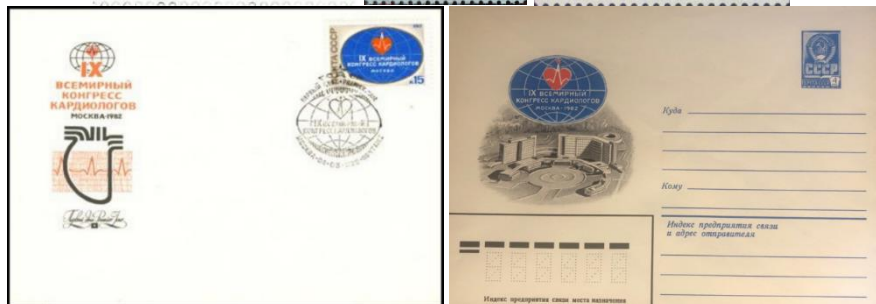
Свой рассказ, об объёме и представленности, таких клинических дисциплин, как кардиология и кардиохирургия, в таком средстве коллекционирования, как филателия и, в частности, в различных её направлениях (почтовые марки, почтовые конверты первого дня и художественные маркированные конверты, почтовые штампы специального гашения, картмаксимумы, почтовые блоки, почтовые штампы специального гашения), разных годов их выпуска, хотелось бы начать с небольшой подборки почтовых марок и почтовых конвертов, периода СССР, тематически посвящённых кардиологии, а также - международным съездам, конгрессам и симпозиумам по кардиологии, проводившимся, как в СССР, так и в ряде других стран мира, в разные годы 20-го века; ряду известных отечественных и зарубежных учёных и практических врачей-кардиологов, таких, как Мясников Александр Леонидович (1899-196), академику Академии медицинских наук СССР и, всемирно известному, американскому, учёному и практику-кардиологу – Уайт Пол Дедли (1886-1973). Им, посвящена почтовая карточка СССР, выпущенная в честь проведения в Москве, IX-Всемирного Конгресса кардиологов, проводившегося, в 1962 году [56, 59, 60]. Также, представлен художественный маркированный конверт и

почтовая марка к нему (Россия, 2006), периода СССР, посвящённый памяти, известного российского учёного, терапевта и кардиолога, В.Ф. Зеленина (1881-1968), именем которого, были названы, популярные и широко применяемые в лечении пациентов – «Капли Зеленина», и который был популяризатором активного применения метода ЭКГ в кардиологии [17, 21, 58-60]. Интересным, как с точки зрения филателии, так и истории медицины, является художественный маркированный конверт (ХМК) России (2006), с оригинальной маркой, посвящённый В.Ф. Зеленину (1881-1968), представленным на рисунке 1 [9, 14, 21, 57-59].

Зеленин Владимир Филиппович – российский и советский терапевт, доктор медицинских наук, академик АМН СССР, заслуженный деятель науки РСФСР, автор знаменитых капель Зеленина. Зеленин Владимир Филиппович - русский советский ученый, врач-терапевт, кардиолог. Доктор медицинских наук. Предшественник А.Л. Мясникова, на посту директора Института экспериментальной и клинической терапии. Академик Академии медицинских наук СССР. Научные интересы В.Ф. Зеленина были связаны с кардиологией [9, 14, 21, 57-59].

Также, хотелось бы привести немного информации о А.Л. Мясникове. Александр Леонидович Мясников (1899-1965), российский, советский терапевт, академик АМН СССР [1, 58-60]. С 1948 года директор Института терапии АМН СССР (с 1966 – Институт кардиологии имени А.Л. Мясникова АМН СССР.) Основные работы посвящены вопросам сердечно-сосудистой патологии (гипертоническая болезнь, атеросклероз, коронарная недостаточность), болезням печени и желчных путей, инфекционным болезням (малярия, бруцеллёз) [15]. Почтовая авиаоткрытка, посвящённая Уайту Полу Дадли и Мясникову А.Л., с оригинальной маркой и спичечная этикетка, посвящённые памяти учёного, представлены на рисунке 1 [1, 21, 59-60].

Кроме того, почтой России, в 2011 году, была выпущена памятная марка и художественный маркированный конверт России (2008), посвящённые Борису Васильевичу Петровскому (1908-2004), русско-советскому врачу, долгое время бывшему министром здравоохранения СССР (1965-1980), Академику Академии наук СССР и Академии медицинских наук СССР, доктору медицинских наук. Труды Б.В. Петровского, посвящены хирургическим методам лечения рака пищевода, врождённых и приобретённых пороков сердца. Впервые в СССР успешно применил протезы клапанов сердца, разработал и внедрил в практику методы пересадки почек, пластику бронхов и трахеи [10]. Также, в той-же серии российских марок, в 2012 году, была выпущена почтовая марка, посвящённая известному российскому учёному, врачу-кардиохирургу и трансплантологу, академику Шумакову В.Н. (1931-2008), директору института трансплантологии и искусственных органов. Обе эти художественные почтовые марки России (с купоном и без него), относятся к серия «Кавалеры ордена Святого апостола Андрея Первозванного» [11]. В Беларуси, также существует республиканский кардиологический центр, широко известный за её пределами, которому посвящены филателистические материалы (почтовая марка, художественный маркированный конверт, почтовый блок и почтовый штемпель специального гашения (2021) [17].

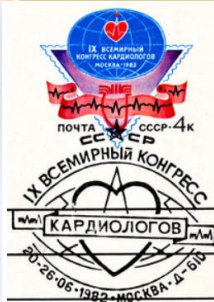
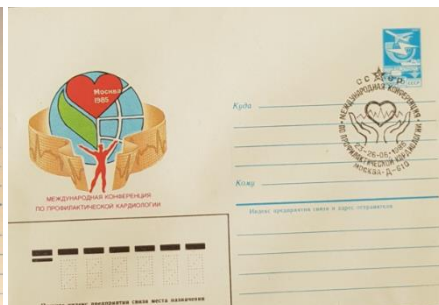
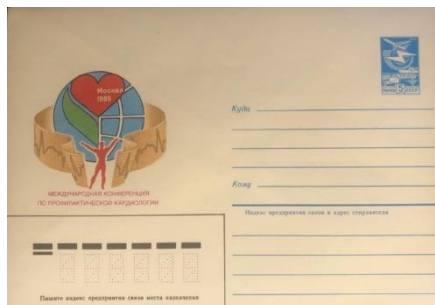

Рисунок 1. Почтовые марки и конверты СССР и России, тематически посвящённые кардиологии и кардиохирургии и ряду её героев

На рисунке 2, представлена тематическая подборка, включающая в себя нумизматические (памятные настольные медали и монеты), фалеристические (тематические памятные значки) и, филателистические (почтовые конверты) материалы, которые посвящены памяти, научному и практическому вкладу, двух, известных корифеев отечественной медицины, которые посвятили себя, вопросам терапии и, в частности, вопросам кардиологии (инфаркта миокарда) – Стражеско Н.Д. (1876-1952) и Образцову В.П. [20, 54-56]. Но, с сожалением следует отметить, что филателистических

материалов, посвящённых памяти В.П. Образцова, обнаружено не было, а из других коолекционных материалов, представлена лишь нумизматика – одна памятная, бронзовая, настольная медаль! Также, продолжая тематику советской кардиологии и кардиохирургии, хотелось бы представить 2 почтовых конверта, с сюжетом здания, Киевского научно-исследовательского Института кардиологии, имени Н.Д. Стражеско, в г. Киев (1985) [14], а также – почтовый конверт периода СССР (1976), посвящённый ему [18] и почтовый конверт СССР (1977), на котором изображён центр кардиологической помощи, в столице Армении, Ереване [15]. Н.Д. Стражеско, посвящены также, памятные нумизматические материалы – две настольные, бронзовые медали, периода СССР (в аверс и в реверс), с его портретом [1]. Первая из них, была выпущена к проведению терапевтов Украины, проходившей в г. Донецк, в 1969 году, и посвящённая, т.н. «Большим коллагенозам». Также, к этой же конференции, была выпущена и другая, бронзовая медаль, посвящённая В.П. Образцову [20, 58-60]. Как известно из истории медицины и, в частности истории кардиологии, оба этих учёных, и В.П. Образцов (тесть и учитель Н.Д. Стражеско), и Н.Д. Стражеско, прославились тем, что в период, когда ещё не было аппаратов, для снятия ЭКГ и диагностирования с его помощью инфаркта миокарда, ярко и точно, описали клиническую картину, прижизненного острого инфаркта миокарда у пациента [21]. Это достижение, отражено в работе «К симптоматике и диагностике тромбозов коронарных артерий сердца» (1910), где В.П. Образцов совместно с М.Д. Стражеско описали типичные и атипичные формы инфаркта миокарда [54-56]. Также, академику Н.Д. Стражеско, посвящена памятная монета Украины (2006), номиналом в 2 гривны, с двумя разными вариантами реверса – изображение сердца человека, с кровеносными сосудами, в его разном изображении [22]. Раздел фалеристики, представлен памятным значком Украины, выпущенным в честь научной конференции врачей-терапевтов, которая проходила в г. Киев, Украина, в 1976 году, проводимая к 100-летию, со дня рождения Н.Д. Стражеско. На аверсе этого памятного значка, изображён профиль этого учёного, смотрящий влево [23]. Также, в этом же, фалеристическом разделе, представлены два, тематических, памятных, значка Украины, посвящённые 10-летнему (1957-1967) и 50-летнему (1957-2007) юбилеям, со дня основания киевского национального научного центра, НИИ кардиологии и регенеративной медицины, имени академика Н.Д. Стражеско, а также памятный знак, с профильным портретом этого учёного [52, 58-60].

Рисунок 2. Подборка ряда коллекционных материалов, посвящённых памяти Н.Д. Стражеско и В.П. Образцова

Отдельной коллекционной подборкой, представлен раздел фалеристики, где на тематических значках, разных годов и стран выпуска (СССР, Украина, Россия), представлена кардиологическая подборка [23-49]. Зачастую, они посвящены кардиологическим конгрессам, конференциям и съездам, а также международным выставкам, посвящённым вопросам кардиологии.

Рисунок 3. Кардиология и кардиохирургия в отражении фалеристики

Продолжая свой рассказ, о представленности кардиологии, кардиохирургии и их героях, нельзя не упомянуть о таком враче и учёном (академик), легенде, писателе, изобретателе и учёном-биокибернетике, как Николай Михайлович Амосов (1913-2002), с чим именем связаны многие годы украинской кардиохирургии. Он много лет, работая и возглавляя, на Украине, Киевский институт кардиохирургии. Он, в период Великой Отечественной войны, с 1941 по 1945, был военно-полевым хирургом, на разных фронтах, много оперировал (около 4000) раненых бойцов Красной Армии. Будучи по национальности русским, который родился и проживал в своё время, в селе Ольхово, Череповецкий уезд, Новгородская. Там-же, в Череповце и в Архангельске, он получил своё первое, техническое образование. С 1935 по 1939, закончил Архангельский медицинский институт. Его практическая и научная деятельность, на территории Украины – с 1952 года и до самой его смерти [58-60]. Н.М. Амосову, посвящено достаточно много, самых разнообразных коллекционных материалов, о чём автор, уже писал в своей ранней статье о нём [57]. В этой же, своей новой статье, на тематическом рисунке 3, автором будет представлена, лишь малая часть разных коллекционных материалов, посвящённых памяти Н.М. Амосова [57-63]. Это и филателистические материалы (почтовая марка, в т.ч. и с купоном, малый марочный лист), выпущенные Украиной, в 2013 году, к 100-й годовщине, со дня рождения учёного [57]. Также, на тематическом рисунке 3, представлена, памятная монета и памятная медаль Национального банка Украины (2013) - нумизматика, номиналом в 5 гривен (в аверс и в реверс), и на двух памятных знаках России (фалеристика) [60-64].

Рисунок 4. Тематическая коллекционная подборка, посвящённая памяти Н.М. Амосова

На этом, завершена, очередная авторская, исследовательская статья, повествующая о кардиологии и кардиохирургии, в основном советского периода, и о ряде известных, отечественных ученых и практических врачах, этого периода истории. Автором, готовится к изданию, его следующая исследовательская статья, которая будет, тематически, посвящена вопросам, представленности, в ряде разнообразных средств коллекционирования, зарубежных, кардиологии и кардиохирургии и её героях, как ученых, так и практических врачей.

Выводы

1. Автор данной, исследовательской статьи, достаточно полно, интересно и доступно, раскрыл достаточно сложную для исследования тему, касающуюся вопроса

представленности, кардиологии и кардиохирургии, в основном, периода СССР, Украины и России, её истории и героев в таких средствах коллекционирования, как: филателия, филокартия, филумения, фалеристика и нумизматика.

2. Все, представленные автором, данной исследовательской статьи, скриншот-копии коллекционных материалов, предоставленные автором, в качестве иллюстраций, ярко и уместно дополнили текст статьи и украсили данную исследовательскую работу.

3. Такие вспомогательные научные и исторические науки, как филателия, фалеристика, нумизматика, филумения и филокартия, а также ряд других методов и средств коллекционирования вполне способны ярко, творчески, нестандартно и в достаточно полном объёме представить весьма интересную информацию, как для заинтересованных читателей, так и для тех людей, которые серьезно интересуются различными областями коллекционирования, и разными направлениями медицины, а также - обогатить свои знания по изучаемому вопросу.

4. Всего, в этой статье, представлено 77 экземпляров скриншот-копий. Из них – филателистических (почтовые марки, конверты первого дня и художественные маркированные конверты, почтовые блоки) – 32 экземпляра скриншот копий, нумизматических (памятные настольные медали и памятные монеты - 10 экземпляров скриншот-копий, и 35 фалеристических (тематические значки); филокартия (почтовые и художественные карточки/открытки, тематически посвящённых кардиологии, кардиохирургии и ряду, отечественных и зарубежных учёных и практиков, специализирующихся, в области этих наук.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Почтовая марка «IX Всемирный конгресс кардиологов» СССР 1982
2. Карточка с ОМ. 1982 г. Всемирный конгресс кардиологов. — покупайте на Auction.ru
3. RUSSIE- URSS cardiologie, cardiology, cardiologia. Entier postal illustré émis en 1985 avec obliteration thematique
4. RUSSIE - URSS cardiologie, cardiology, cardiologia. 1 valeur avec flamme illustrée thematique Moscou 1982
5. RUSSIE - URSS cardiologie, cardiology, cardiologia. 1 valeur avec flamme illustrée thematique Moscou 1982
6. RUSSIE- URSS cardiologie, cardiology, cardiologia. Entier postal illustré émis en 1985 avec obliteration thematique
7. Russia USSR Soviet Union Postal Stationery Card PSC 1981, Entier, Medicine, Cardiology, Scientists (4249)
8. RUSSIA USSR COVER 1981 YEAR WORLD CARDIOLOGY CONGRESS HEALTH MEDICINE
9. Кнопов М.Ш. Владимир Филиппович Зеленин — основоположник...Журнал «Клиническая медицина», 2021 <https://www.clinmedjournal.com> › jour › article › view
10. Файл:Stamp of Russia 2012 No 1604 Valery Shumakov.jpg
11. Почтовая художественная марка "Борис Васильевич Петровский (1908-2004)". Серия "Кавалеры ордена Святого апостола Андрея Первозванного"

12. Академик Борис Васильевич Петровский (к 100-летию со дня рождения) // Вестн. хир.. 2008. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/akademik-boris-vasilievich-petrovskiy-k-100-letiyu-so-dnya-rozhdeniya> (дата обращения: 08.11.2025).
13. Петровский Борис Васильевич на почтовом конверте 2008 года
14. RUSSIA USSR COVER 1985 YEAR CARDIOLOGY CLINIC IN KIEV HEALTH MEDICINE
15. RUSSIA USSR COVER 1977 YEAR CARDIOLOGY HOSPITAL IN ARMENIA HEALTH MEDICINE
16. Бугаевский К. А. Электрокардиография и её история в отражении средств коллекционирования // Вестник СМУС74. 2018. №2 (21). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/elektrokardiografiya-i-eyo-istoriya-v-otrazhenii-sredstv-kolleksionirovaniya> (дата обращения: 08.11.2025).
17. BELARUS FDC COVER 2021 YEAR HEART CARDIOLOGY CARDIAC SURGERY HEALTH MEDICINE STAMPS
18. Стражеско Николай Дмитриевич на почтовом конверте 1976 года
19. Настольная медаль Конференция терапевтов УССР Большие коллагенозы Донецк 1969 год
20. Настольная медаль «В.П. Образцов. Конференция терапевтов УССР. Донецк»
21. Бугаевский К. А. Терапия и врачи-терапевты в отражении средств коллекционирования // Вестник СМУС74. 2018. №2 (21). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/terapiya-i-vrachi-terapevty-v-otrazhenii-sredstv-kolleksionirovaniya> (дата обращения: 10.11.2025).
22. 2 гривны 2006 Украина – Николай Стражеско
23. Значок Медицина СССР Киев 1976 год УССР Конференция терапевтов к 100-летию Н.Д. Стражеско
24. Значок Київ Киев 50 лет НИИ Кардиологии им.Стражеско 1986
25. Значок Академия наук Украины АН УССР 10 лет ИК Институт кардиологии 1957-1967
26. Значок "Международная выставка Кардиология - 82, Москва". Медицина. 1982 год.
27. Медицина. Международная выставка Кардиология 82 Москва
28. Значок "Профилактическая кардиология. Международная конференция".
29. Значок «Симпозиум кардиологов - Стресс»
30. Купить Знак, значок "Первый съезд кардиологов УССР. Киев, 1978 год".
31. Значок "III 3-й Всесоюзный съезд кардиологов. Москва, 1979 год".
32. МЕДИЦИНА - УКРАИНА - СЪЕЗД КАРДИОЛОГОВ УССР - Черновцы 1988
33. СССР Знак 1 Всесоюзный Съезд Кардиологов, Москва. 1966г, ММД
34. Первая Всесоюзная Кардиологическая Конференция. Ленинград. 1963 г.
35. Симпозиум «Сравнительная электрокардиология», Сыктывкар
36. ВСЕСОЮЗНЫЙ ЮБИЛЕЙНЫЙ ПЛЕНУМ КАРДИОЛОГОВ. ЛЕНИНГРАД, 1967
37. Знак "IXВсемирный конгресс кардиологов_Москва 1982 г"
38. Второй всероссийский съезд кардиологов 1977 г. Саратов Кардиология
39. Значок "X международный конгресс по сердечно-сосудистым заболеваниям. Москва 1971"
40. Международный симпозиум психиатрические и психологические аспекты сердечно-сосудистой патологии
41. 12 международный конгресс по электрокардиологии, Минск – 1985

42. II Всесоюзная Конференция * Сердечно-Сосудистых Хирургов * Горький-81 * 1981 г.
43. Знак. Медицина. СССР. 2 ВСЕСОЮЗНЫЙ СЪЕЗД КАРДИОЛОГОВ. Москва 1973 г.
44. Санаторий Руш, Нижний Тагил * 40 лет * С камнем
45. Первый Всесоюзный съезд ревматологов, Москва, 1971
46. Значок - Московское общество кардиологов - Сердце
47. Значок «Оперативная Хирургия, Горький». СССР, Медицина, Сердце
48. Знак Патофизиология сердца Съезд Медицина МСПФ Кардиология Сердце Ростов-на-Дону
49. Знак ДЕЛЕГАТ IV Всесоюзный съезд кардиологов 1986 год медицина СССР клеймо ММД
50. СССР 1972 год Почтовая марка Месяц здорового сердца
51. Знак ДЕЛЕГАТ 2 Съезд терапевтов Таджикской ССР Душанбе 1980 год
52. Історія - Інститут кардіології, клінічної та регенеративної медицини імені академіка М.Д. Стражеско
53. Український ревматологічний журнал, № 75 (1), 2019 Синяченко О.В., Коваленко В.Н., Борткевич О. П., Гнилорыбов А.М., Головач И. Ю., Кузьмина А. П., Смян С. И., Яременко О.Б., Яцишин Р.И. РЕВМАТОЛОГІЯ У МЕДАЛЬЄРНОМУ МИСТЕЦТВІ. ПОВІДОМЛЕННЯ 1: РЕВМАТИЗМ
54. Відомі українські лікарі – В.П. Образцов та Н.Д. Стражеско | INgenius
55. Натальская Н. Ю., Мосейчук К. А. ВСПОМИНАЯ ВЕЛИКИХ: ВАСИЛИЙ ПАРМЕНОВИЧ ОБРАЗЦОВ // ТМБВ. 2019. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vspominaya-velikih-vasilii-parmenovich-obraztsov> (дата обращения: 10.11.2025).
56. Вологдин А.А. Профессор Василий Парменович Образцов – хирург, ставший выдающимся терапевтом и основателем школы внутренней медицины при киевском университете. Журнал «Клиническая медицина», Том 1-3, № 1 (2025) <https://doi.org/10.30629/0023-2149-2025-103-1-68-75>
57. Бугаевский К.А., Бугаевская Н.А.† Николай Амосов: служение науке в зеркале коллекционирования. Альманах молодой наук: Научно-практический журнал. – Оренбург. – № 4. – 2017. – С. 23-28.
58. Bugaevsky K.A. Electrocardiography and its History in the Reflecting the Means of Collecting. J Traditional Med Applications, 2(1), 19-30. DOI <https://doi.org/10.33140/JTMA.02.01.02>
59. Бугаевский К.А., Кардиохирургия и кардиохирурги в отражении ряда средств коллекционирования. Modern Scientific challenges and trends: a collection scientific words of the International scientific conference (26-27 November 2023) – Warsaw: Sp. z o. o «iScience», 2023. – С. 29-44.
60. Памятная серебряная монета 5 гривен "Николай Амосов" (2013)
61. Медали на колодке "Н. М. Амосов" на заказ в Москве
62. ЗД медаль с барельефом (портретное сходство)
63. [PDF] Великий українець – Микола Амосов
64. Медаль НБУ України «100 лет со дня рождения Николая Амосова», 2013 год

SECTION: PHILOLOGY AND LINGUISTICS

Turceac Svetlana
doctor în pedagogie
(Tiraspol, Moldova)

CONTEXTUL ISTORIC AL EDUCAȚIEI INCLUZIVE ÎN REPUBLICA MOLDOVA: ESENȚĂ, FUNCȚII, TRĂSĂTURI

Abstract. *Comunitatea educațională mondială contemporană acordă o atenție deosebită creării de condiții pentru acces egal al tuturor studenților la educație de calitate. În contextul tranziției globale de la modelul integrativ la cel incluziv al educației, devine actuală problema formării mecanismelor pedagogice și organizaționale eficiente, care să asigure includerea tuturor copiilor, inclusiv a celor cu cerințe educaționale speciale, într-un spațiu educațional unic.*

Pentru Republica Moldova, această sarcină capătă o importanță deosebită. Istoric, sistemul educațional al țării s-a bazat pe un model medical (segregaționist), care a existat mai mult de șase decenii, ceea ce a dus la consolidarea în conștiința publică și profesională a diviziunii între educația specială și cea generală. În ciuda creării cadrului normativ-juridic, a dezvoltării centrelor de resurse și a organizării interacțiunii între nivelele de gestionare a educației, în practică persistă dificultăți semnificative: pedagogii nu dețin pe deplin instrumentele de diagnostic, nu sunt elaborate criterii clare pentru formarea claselor incluzive, se observă semne ale unei abordări formale a incluziunii și ale epuizării profesionale a cadrelor.

În contextul acestor provocări, o importanță deosebită o are elaborarea și implementarea competențelor pedagogice universale ale educației incluzive, necesare pentru construirea unui spațiu educațional incluziv, capabil să asigure o educație de calitate pentru toți copiii. Acest lucru necesită nu numai pregătirea profesională a pedagogilor, ci și modificarea infrastructurii arhitecturale, metodologice și manageriale a instituțiilor de învățământ. Studiul contextului istoric și al tendințelor contemporane de dezvoltare a educației incluzive în Republica Moldova este relevant atât din punct de vedere teoretic, cât și practic. Acesta permite identificarea barierelor cheie și determinarea căilor eficiente de formare a unui sistem durabil de educație incluzivă, care să răspundă standardelor internaționale și nevoilor sociale ale țării.

Cuvinte cheie: *competențe, educație incluzivă, competențe pedagogice universale ale educației incluzive.*

Key concepts: *competencies, inclusive education, universal pedagogical competencies of inclusive education.*

De-a lungul ultimelor două decenii, comunitatea educațională mondială depune eforturi intense în căutarea unor mecanisme eficiente, care să garanteze acces egal tuturor

studenților la educație. Numeroase studii internaționale, realizate de cercetători precum T. Booth, M. Ainscow, M. Vaughan, D. Mitchell, precum și de specialiști autohtoni O. Denisova, N. Malofeev, N. și M. Semago, arată că condițiile optime pentru dezvoltarea copiilor cu cerințe educaționale speciale sunt create tocmai într-un mediu educațional incluziv, care asigură accesibilitate pentru fiecare copil.

Fenomenul educației incluzive reprezintă o tendință globală, care câștigă rapid popularitate în practica mondială, ceea ce este deosebit de evident după adoptarea Declarației de la Salamanca. Acest document fundamental a consacrat principiul integrării tuturor copiilor și adolescenților fără excepție în sistemul educațional general, indiferent de caracteristicile, problemele personale și sociale ale acestora (UNESCO, 1994). După ratificarea acestui acord internațional, statele participante și-au asumat obligația de a crea instituții de învățământ capabile să satisfacă eficient nevoile educaționale ale tuturor categoriilor de studenți.

Înainte de a examina particularitățile educației incluzive, este oportun să apelăm la analiza conceptelor științifice care interpretează categoriile „norma de dezvoltare” și „variabilitatea dezvoltării”. Constructul normei este strâns legat de contextul mediului, de structurile sociale și de paradigmele culturale, care se află într-un proces de transformare continuă. Înțelegerea etalon a normei se reflectă în definiția OMS, conform căreia sănătatea individului este o stare integră de funcționare fizică, psihică și socială deplină, și nu doar absența patologiilor sau a tulburărilor somatice.

Etimologia termenului „normă” provine din rădăcina latină „norma”, care înseamnă „standard” sau „etalon”. În știința psihologică, normativele etalon sunt dezvăluite în conceptele umaniste ale lui G. Allport, C. Rogers, A. Maslow și ale adepților lor. Această direcție științifică a fost numită „PSIHOLOGIA eșantioanelor”, deoarece reprezentanții școlii umaniste au formulat modele idealizate ale unei personalități sănătoase, eliberate de manifestări psihopatologice distructive.

Problema definirii normativității rămâne una dintre cele mai discutate în teoria psihologică modernă. Problema diferențierii între „norma psihologică” și „deviațiile psihice” a fost amplu acoperită în studiile academice din ultimele decenii.

Platon a interpretat normativitatea comportamentului ca derivată din procesul de educație a personalității. Aristotel a formulat conceptul de normă ca „cale de mijloc de aur”, situată între extremele de exces și deficit. F. Nietzsche a avansat ipoteza că sănătatea și patologia se disting exclusiv prin intensitatea manifestării semnelor dureroase. L. Vigotski a subliniat absența unor limite clare între comportamentul normativ și cel deviant, susținând că „numai în anumite cazuri, deviațiile capătă o expresie cantitativă atât de semnificativă, încât permit clasificarea lor ca comportament deviant”.

Conceptele de „copil cu deviații”, „comportament deviant”, „posibilități limitate” au un potențial stigmatizant și discriminatoriu. Declarația de la Salamanca (1994) introduce în uz științific termenul „persoane cu cerințe educaționale speciale”, lipsit de conotații negative.

Codul educației al Republicii Moldova definește cerințele educaționale speciale ca cerințe educaționale specifice ale copilului/studentului/cursantului, care necesită realizarea unui proces educațional adaptat caracteristicilor individuale sau parametrilor limitărilor funcțiilor fizice sau tulburărilor de dezvoltare, precum și care are nevoie de o intervenție ținută prin intermediul unor măsuri de reabilitare sau corecție adecvate.

Un copil cu dezvoltare variativă trece prin aceleași etape ale ontogenezei ca și semenii săi cu dezvoltare normotipică. În același timp, instrumentarul dezvoltării și dinamica sa vor fi diferite calitativ, iar rezultatele obținute nu vor corespunde pe deplin realizărilor altor copii. Totodată, este necesar să se creeze condiții în care fiecare etapă a dezvoltării copilului să se apropie cât mai mult de indicatorii normativi.

Geneza conceptului de „educație incluzivă” este legată istoric de categoria „integrare”. Analiza semantică a acestor termeni arată că integrarea implică unirea elementelor discrete într-un sistem unic, în timp ce incluziunea înseamnă includere activă într-un proces comun. În acest sens, în practica educațională mondială contemporană se observă o înlocuire generalizată a termenului „integrare” cu „incluziune”, deoarece acesta din urmă are o semantică mai largă și reflectă mai deplin paradigma actuală de asigurare a accesului universal al copiilor la educație, indiferent de posibilitățile lor funcționale.

Modelul educațional integrativ a fost larg răspândit în anii 1980–1990 pe teritoriul statelor post-sovietice sub forma așa-numitelor clase de „corecție” sau „alinieră” în școlile de învățământ general. Practica separării elevilor de aceeași grupă de vârstă în clase diferite, în funcție de nivelul de dezvoltare intelectuală, a dus la formarea în instituțiile de învățământ a unor clase specializate pentru copiii cu motivație școlară scăzută și autoreglementare comportamentală insuficientă.

Unul dintre principalii critici ai modelului integrativ, L. Dunn, a atras atenția asupra faptului că clasele specializate nu demonstrează avantaje în comparație cu cele obișnuite, iar grupurile omogene de elevi, formate după principiul abilităților, nu creează condiții favorabile pentru procesul educațional și dezvoltarea personală și, de asemenea, nu au un impact pozitiv asupra proceselor de socializare în ansamblu.

Aceste circumstanțe determină necesitatea formării competențelor pedagogice universale în domeniul educației incluzive, care presupun stăpânirea de către pedagog a unui arsenal complex de metode de influență pedagogică, care asigură organizarea eficientă a procesului educațional și sprijinirea dezvoltării ontogenetice atât a copiilor cu dezvoltare tipică, cât și a celor cu dezvoltare variativă.

Pozițiile științifice prezentate confirmă că, în prezent, nu există o definiție strictă și o soluție definitivă cu privire la semnele diferențiale ale comportamentului „normativ” și „deviant”, ceea ce se datorează complexității fenomenului. Soluționarea acestei probleme este complicată de studierea insuficientă a naturii și esenței psihicului uman, a principiilor funcționării sale, precum și de marea diversitate a abordărilor teoretico- metodologice privind interpretarea fenomenului personalității, a conținutului și a limitelor „normativului” și „patologicului” în sfera psihică.

Evoluția modelelor educaționale pentru copiii cu cerințe speciale de dezvoltare

Dezvoltarea sistemului de învățământ pentru copiii cu cerințe educaționale speciale a trecut prin mai multe etape succesive, fiecare dintre ele reflectând o anumită viziune a societății asupra sprijinului acordat acestor elevi. Sistemele educaționale din diferite țări au căutat modalități optime de a educa și sprijini copiii cu dizabilități, alternând abordări în care educația specială exista fie ca un supliment la cea generală, fie ca un sistem separat. În mod tradițional, se evidențiază trei etape cheie: segregarea, integrarea și incluziunea, fiecare dintre ele bazându-se pe propriul model de învățare (Wolfensburger, 1969; Kariakina P., Cyberleninka).

Modelul segregational (medical)

De la începutul secolului al XX-lea până la mijlocul anilor 1960, în Europa, SUA și Marea Britanie a predominat modelul medical sau segregational de educație a persoanelor cu cerințe speciale de dezvoltare (Galasiuk I. N. și alții, 2011). Acesta se baza pe clasificarea medicală a bolilor și presupunea că dificultățile copilului pot fi compensate prin instituții specializate. În URSS, în această perioadă, s-a dezvoltat activ un sistem de segregare: până în anii 1980, existau opt tipuri de școli speciale. Copiii erau direcționați către instituții separate, în funcție de natura tulburărilor, izolându-i de semenii lor.

Deși un astfel de sistem oferea posibilitatea de a învăța într-un mediu adaptat, el limita interacțiunea socială și reducea așteptările de la elevi. După destrămarea URSS, inclusiv în Moldova, acest model a persistat până la începutul secolului al XXI-lea. Principalul său dezavantaj a fost orientarea spre „normă” ca etalon, ceea ce a sporit excluderea socială a copiilor cu cerințe speciale de dezvoltare și a contrazis drepturile omului.

Modelul normalizării și integrării

Din anii 1940, în țările scandinave a început să apară conceptul de normalizare, axat pe îmbunătățirea condițiilor de viață ale persoanelor cu dizabilități. În anii 1950-1960, ideile lui W. Wolfensberger și Nirje au avut o influență semnificativă asupra comunității internaționale. Integrarea presupunea includerea copiilor cu cerințe speciale în societate prin crearea de condiții speciale în cadrul sistemului educațional general.

În anii 1960-1970, Canada, SUA, Marea Britanie, Danemarca și alte țări au trecut de la modelul medical la cel integrativ. Atenția principală a fost acordată educației în conformitate cu normele sociale, dezvoltării abilităților de participare la viața comunității. Au fost elaborate diverse variante de integrare: completă, parțială, temporară și episodică. Această etapă a devenit punctul de plecare pentru includerea copiilor cu cerințe speciale de dezvoltare în școlile de învățământ general.

Modelul social (incluziv)

De la mijlocul anilor 1980, a început să se formeze activ modelul social, care a devenit baza educației incluzive. La baza acestui model stă ideea, exprimată de L. S. Vîgotski încă în anii 1920: cu cât copilul este mai pe deplin inclus în mediul educațional general, cu atât mai reușit se dezvoltă mecanismele sale compensatorii (Teoria compensației Vîgotski).

Modelul social transferă responsabilitatea de la copil la societate: anume instituțiile de învățământ și specialiștii trebuie să creeze condiții care să țină cont de diversele caracteristici ale elevilor. Acest model presupune construirea unei societăți incluzive, bazată pe înțelegere, colaborare și respectarea drepturilor tuturor copiilor.

Până la începutul secolului al XXI-lea, modelul social s-a răspândit activ în Rusia și în țările post-sovietice, inclusiv în Republica Moldova, formând baza pentru implementarea practicilor incluzive în școli.

Țările din spațiul post-sovietic, inclusiv Republica Moldova, au moștenit de la perioada sovietică modelul medical (segregational) de educație a copiilor cu cerințe speciale de dezvoltare. Astăzi, ele se află într-o situație în care este necesar să se facă trecerea la modelul social, practic ocolind etapa normalizării. O astfel de tranziție rapidă este asociată cu o serie de dificultăți economice, mentale și organizaționale, legate de pregătirea insuficientă a sistemului de învățământ pentru implementarea pe scară largă a practicilor incluzive.

Calea de la modelul medical la cel social în fiecare țară este determinată de contextul său cultural-istoric și de condițiile socio-economice. Prin urmare, nivelul de dezvoltare a incluziunii și formele sale organizaționale au specific național. Prin „limitele educației incluzive” se înțeleg factorii de vârstă, pedagogici, organizaționali și alții, care limitează posibilitățile incluziunii sociale. Eficacitatea sistemului incluziv depinde în mare măsură de capacitatea acestuia de a-și conștientiza și de a-și lua în considerare propriile limitări.

Recunoașterea internațională a educației incluzive este consacrată în Declarația de la Salamanca (1994), care a proclamat dreptul tuturor copiilor de a studia în sistemul educațional general, indiferent de diferențe. Documentul a devenit baza unui consens global privind reformarea sistemelor educaționale în spiritul filozofiei incluziunii. Peste 90 de țări și 25 de organizații internaționale au susținut principiile Declarației, iar țările UE și-au concentrat eforturile pe crearea unor modele incluzive durabile.

Potrivit rapoartelor Agenției Europene pentru Dezvoltare în Domeniul Cerințelor Educative Speciale, s-au înregistrat progrese semnificative în domeniile legislativ și organizațional. Succesele sunt vizibile mai ales în țările cu un sistem de învățământ special consacrat – Marea Britanie, Italia, Spania. Multe state, inclusiv Franța și Marea Britanie, introduc noi mecanisme de finanțare, orientate spre extinderea serviciilor incluzive. Tendința generală – consolidarea rolului programelor educaționale individuale și renunțarea la paradigma medicală în favoarea celei sociale.

Baza metodologică a formării unui mediu educațional incluziv este reprezentată de mai multe abordări teoretice cheie:

1. Teoria valorii imperative (Kant, 1785; Hegel, 1831) subliniază universalitatea principiilor morale în practica educațională (Cristea S., 2010; Iudin V.V., 2015).

2. Concepția rolului principal al învățării în dezvoltarea copilului (L. S. Vigotski, 1930) susține că dezvoltarea urmează învățării, iar mediul incluziv trebuie construit pe baza zonei proximale dezvoltări.

3. Paradigma social-pedagogică (Bandura, 2000; Kuhn, 1963; Cristea, 1997) consideră educația ca interacțiune a instituțiilor sociale, menită să integreze copiii cu CES în societate.

4. Abordarea bazată pe competențe (Hutorskoi A.V. și alții) se concentrează pe pregătirea profesională a profesorilor, capabili să lucreze eficient într-un mediu incluziv.

5. Abordarea sistemic-activă (Rubinstein, 1973; Leontiev, 1983) este orientată spre poziția activă a elevului și interacțiunea dintre familie și școală ca sisteme deschise (Asmolov A.G., 2009).

Aceste concepții formează fundamentul teoretic al conceptelor „spațiul educațional incluziv al școlii” și „competențe pedagogice universale ale educației incluzive”.

În ciuda progreselor, implementarea incluziunii se confruntă cu o serie de bariere. După cum notează D. Z. Ahmetova, rezistența la incluziune demonstrează existența unor obstacole serioase în calea formării unei societăți incluzive. N. A. Maksimova indică cazuri de transfer al elevilor cu dizabilități în organizații care nu sunt adaptate la nevoile lor, ceea ce încalcă dreptul la educație.

În plus, potrivit observațiilor lui N. N. Malofeev, educația incluzivă este o inovație cu riscuri mari, deoarece este implementată în condiții de resurse limitate, procese dezorganizate de modernizare și incertitudine socială.

Astfel, tranziția către modelul social al incluziunii necesită o abordare progresivă, pregătire complexă a cadrelor, dezvoltarea infrastructurii și a bazei metodologice, precum și recunoașterea limitărilor reale și adaptarea practicilor la condițiile culturale și istorice concrete.

În opinia noastră, conceptul de „spațiu educațional incluziv” are un sens mai larg decât termenul „mediu educațional incluziv”. Acesta acoperă nu numai aspectele pedagogice, ci și totalitatea condițiilor care asigură includerea deplină a tuturor participanților la procesul educațional.

În structura spațiului educațional incluziv intră: • mediul arhitectural fără bariere al școlii, care asigură accesibilitatea fizică pentru toți elevii; • mediul de comunicare prietenos, care promovează relații deschise, respectuoase și de susținere între toți subiecții educației; • competențele profesionale ale profesorilor, care permit organizarea învățării ținând cont de caracteristicile individuale și nevoile educaționale ale elevilor, indiferent de nivelul lor de dezvoltare.

Elementul central al acestui spațiu este personalitatea copilului, particularitățile sale individuale, nevoile, precum și zonele de dezvoltare actuale și apropiate. Anume acestea lansează procesul de formare și interacțiune a tuturor celorlalte componente ale spațiului incluziv, determinând direcțiile și prioritățile acestuia.

Educația incluzivă, la rândul său, poate fi considerată ca un proces educațional unic, în cadrul căruia profesorii sunt capabili să organizeze simultan învățarea pentru toți copiii, inclusiv pentru cei cu cerințe educaționale speciale. Acest lucru impune cerințe înalte de universalitate a competențelor pedagogice și manageriale, precum și de capacitatea organizației de învățământ de a construi un spațiu incluziv ca un sistem de dezvoltare continuă a tuturor participanților la procesul educațional.

Analiza istorică a dezvoltării sistemului de învățământ din Republica Moldova arată că, din 1924 și pe parcursul a 66 de ani, în țară a dominat modelul medical de educație a copiilor cu cerințe speciale de dezvoltare. Acesta presupunea existența unei educații speciale ca sistem separat, ceea ce s-a consolidat în conștiința publică și în mentalitatea profesională a profesorilor. După 1990, a început etapa normalizării, care a durat aproximativ zece ani. Cu toate acestea, inerția puternică a modelului medical continuă să influențeze percepția societății asupra necesității educației incluzive.

Pe de o parte, în Moldova a fost creată o bază normativ-juridică, a fost stabilită interacțiunea la nivel național, municipal și local de gestionare a educației, în multe școli funcționează centre de resurse. Pe de altă parte, pedagogii nu dețin pe deplin instrumentele de diagnosticare a particularităților de dezvoltare, metodicele de organizare a spațiului educațional incluziv și, de asemenea, lipsesc reperele teoretice și normative clare privind componența claselor incluzive.

Acești factori duc adesea la o abordare formală a organizării procesului incluziv, la creșterea epuizării profesionale și a fluctuației cadrelor.

Analiza efectuată a arătat că dezvoltarea ulterioară a educației incluzive în Republica Moldova este imposibilă fără o muncă sistematică de formare a competențelor pedagogice universale, necesare pentru crearea unui spațiu educațional incluziv eficient în școlile de învățământ general.

Educația incluzivă trebuie considerată ca un proces educațional unic, în care profesorii sunt capabili nu numai să identifice particularitățile individuale ale dezvoltării fiecărui copil, ci și să asigure o învățare de calitate pentru toți elevii, inclusiv pentru copiii cu cerințe educaționale speciale. Acest lucru necesită noi competențe profesionale atât din partea profesorilor, cât și a managerilor din domeniul educației, inclusiv capacitatea de a construi o bază arhitecturală, organizațională și pedagogică a unui spațiu incluziv.

BIBLIOGRAFIE:

1. Booth T., Ainscow M., Vaughan M. Indexul incluziunii. Dezvoltarea învățării și a participării în școli. M.: ROOI „Perspectiva”, 2011
2. Mitchell D. Tehnologii pedagogice eficiente ale educației speciale și incluzive. M.: ROOI „Perspectiva”, 2009
3. Declarația de la Salamanca privind principiile, politicile și practicile în domeniul educației persoanelor cu cerințe speciale. UNESCO, 1994
4. Codul educației al Republicii Moldova. Nr. 152 din 17.07.2014

Turceac Svetlana
doctor în pedagogie
(Tiraspol, Moldova)

EDUCAȚIE INCLUZIVĂ ÎN EUROPA: EXPERIENȚELE DIN ROMÂNIA, FINLANDA ȘI POLONIA ÎN CONTEXTUL DEZVOLTĂRII SISTEMULUI ÎN MOLDOVA

Relevanță. Studiarea experienței istorice a dezvoltării educației incluzive în România, Finlanda și Polonia este deosebit de relevantă pentru Republica Moldova, care se străduiește să construiască un sistem educațional incluziv eficient și sustenabil. Analizarea traiectoriilor istorice ale acestor țări ne permite să identificăm modele și etape comune în dezvoltarea educației incluzive, cum ar fi tranziția de la un model medical la unul social, formarea unui cadru de reglementare și dezvoltarea centrelor de resurse și a serviciilor de sprijin. Înțelegerea acestor modele va ajuta Republica Moldova să evite greșelile și să accelereze procesul de dezvoltare a incluziunii. Fiecare dintre țările analizate are un context istoric și cultural unic, care a influențat dezvoltarea sistemului său de educație incluzivă. Studiarea acestor caracteristici va permite Moldovei să adapteze practicile și soluțiile de succes la propriile condiții. O atenție deosebită ar trebui acordată analizării abordărilor privind formarea profesorilor, organizării procesului educațional și colaborării cu părinții și comunitatea. Studiarea experiențelor din România, Finlanda și Polonia va ajuta Moldova să-și dezvolte propriul model de educație incluzivă, care să ia în considerare caracteristicile sale istorice, culturale, economice și sociale. Acest model ar trebui să urmărească asigurarea accesului egal la educație de calitate pentru toți copiii, indiferent de nevoile lor educaționale speciale.

Multe țări au experiențe de succes în ceea ce privește incluziunea, însă strategiile de implementare pentru copiii cu nevoi speciale variază. O analiză a practicilor de succes va ajuta la identificarea oportunităților pentru educația incluzivă în Moldova.

Pentru a explora în profunzime educația incluzivă, au fost examinate sistemele educaționale din Finlanda, Polonia și România. Alegerea acestor țări a fost determinată de proximitatea geografică a Poloniei și a României și de înțelegerea lor similară a incluziunii. Finlanda, ca țară cu educație de înaltă calitate și accesibilă, a fost, de asemenea, de interes.

Legislația finlandeză privind educația incluzivă demonstrează un sistem educațional inovator și eficient. Elevii sunt o prioritate ca participanți importanți în procesul educațional, iar incluziunea este o trăsătură distinctivă și o valoare fundamentală a educației finlandeze. Mișcarea de integrare a elevilor cu nevoi speciale a început în anii 1960. Progresul a fost gradual, necesitând schimbări în formarea profesorilor, metodele de predare și materialele didactice. R. Ahtiainen observă că reformele atât în învățământul general, cât și în cel special din Finlanda sunt solide din punct de vedere științific și susținute financiar.

Modelul Fullan-Hargreaves pentru implementarea educației incluzive a inclus patru categorii: inițiere, scop, diseminare și impact.

- „Începutul” este introducerea la reformă, explicând punctul său de plecare. Scopul acestei etape este de a convinge societatea finlandeză de sprijinul său pentru schimbări.
- „Obiectiv” - definirea mijloacelor pentru atingerea obiectivelor reformei, concentrându-se pe îmbunătățirea performanțelor elevilor.

- „Diseminare” - implementarea reformei prin activitățile profesorilor de la toate nivelurile sistemului.

- „Impactul” reprezintă evaluarea acțiunilor întreprinse, inclusiv planurile de evaluare a progresului, monitorizarea guvernamentală, responsabilitatea performanței și evaluarea performanței elevilor.

Reforma de introducere a educației incluzive a acoperit perioada 2005-2012, inclusiv perioadele de prereformă, perioadele de reformă și perioada de înțelegere a reformei. „Școala pentru toți” este principiul fundamental al educației, implementat prin educație obligatorie și accesibilă pentru fiecare copil din comunitatea sa, cu posibilitatea incluziunii. Educația incluzivă se dezvoltă în Finlanda, susținută de cercetare. Pentru a asigura o asistență de înaltă calitate, există o abordare pe trei niveluri: un sistem de predare unificat, specialiști care să asiste copiii și sprijin personal specializat.

Dezvoltarea educației generale este imposibilă fără incluziune, care face învățarea accesibilă tuturor: migranților, copiilor din zone îndepărtate, minorităților naționale și persoanelor cu dizabilități.

Principiile principale ale educației incluzive: educația tuturor copiilor în școala primară în conformitate cu abilitățile lor. Utilizarea unei abordări în echipă pentru rezolvarea problemelor elevilor. Utilizarea metodelor didactice generale și speciale. Consultații cu specialiști pentru părinți și dreptul de a alege o clasă pentru copilul lor.

Educația incluzivă se realizează sub următoarele forme:

1. Integrarea copiilor cu nevoi educaționale speciale în clasele obișnuite.
2. Predare în clase mixte cu profesori obișnuiți și speciali în același timp.
3. Oferirea de sprijin special sub formă de instruire în grupuri mici, fie parțial, fie complet în afara sălii de clasă.

Pentru a sprijini elevii cu nevoi educaționale speciale, a fost creat un sistem de centre educaționale și de consultanță de stat.

Pentru a implementa educația incluzivă în școli, este nevoie de asistență suplimentară din partea personalului.

În Finlanda, a fost dezvoltat un sistem de incluziune pe trei niveluri:

4. Asistență generală: Profesorul oferă asistență în cazul dificultăților de învățare.
5. Asistență activă: profesorul, asistentul și asistentul social oferă asistență pentru a preveni eșecul academic.
6. Îngrijire specializată: evaluare medicală și a sănătății mintale și instruire în grupuri specializate.

Formarea cadrelor didactice și susținerea științifică și metodologică a practicilor incluzive sunt de mare importanță.

În Finlanda, formarea profesorilor pune accentul pe cercetare, permițându-le să reflecteze asupra muncii lor și să își extindă cunoștințele. Formarea profesorilor include o diplomă de master, iar profesorii de educație specială necesită o formare suplimentară.

Formarea cadrelor didactice și educația specială sunt la mare căutare, iar admiterea la aceste specialități este un proces complex.

Educația incluzivă își demonstrează limitele: copiii cu dizabilități severe sau complexe sunt învățați în clase speciale.

În ciuda sistemului de asistență pe trei niveluri, există dificultăți:

- Lipsa materialelor didactice.
- Număr insuficient de personal didactic cu experiență în incluziune.
- Identificarea târzie a copiilor care au nevoie de asistență din cauza lipsei unei baze

de date naționale unice.

Totuși, experiența educatorilor finlandezi este una dintre cele mai reușite și avansate.

Școala finlandeză adaptează mediul educațional la caracteristicile și nevoile unice ale elevului. Profesorul este principalul moderator al mediului. Predarea colaborativă între profesori crește eficiența interacțiunilor cu elevii și a sprijinului acordat acestora. A fost dezvoltată o nouă formă de sprijin pentru copiii cu dizabilități de dezvoltare: colaborarea profesorilor și predarea în colaborare. Această abordare permite elevilor să primească mai multă atenție și sprijin. Predarea în colaborare facilitează depășirea situațiilor dificile. Sprijinul reciproc și învățarea în grup sunt o altă caracteristică distinctivă. Munca în grup dezvoltă abilități de comunicare, abilități de interacțiune și respect reciproc.

Dezvoltarea educației incluzive a evoluat de la un model medical la un model social și este construită pe o fundație științifică solidă, bazată pe reforme ale educației generale și speciale, susținute economic. Trăsăturile distinctivă ale procesului educațional incluziv includ concentrarea pe programele școlare care vizează reducerea decalajului intelectual dintre elevii cu abilități diferite, impunând cerințe speciale competențelor personalului didactic pentru a crea un mediu educațional propice.

Experiența Poloniei este interesantă prin faptul că, după 1945, educația copiilor cu nevoi speciale a fost integrată în sistemul general de învățământ din cauza necesității de a reabilita copiii afectați de război și a lipsei de instituții și profesori specializați. Cu toate acestea, formele inițiale de integrare au fost întrerupte din cauza eficacității insuficiente și a lipsei de rezultate. Acest fapt demonstrează necesitatea unei pregătiri serioase, sistematice, pentru coeducația copiilor cu abilități diferite.

În anii 1970, educația copiilor cu nevoi speciale a luat forma educației speciale, în concordanță cu modelul medical. Cu toate acestea, conceptul de normalizare a câștigat și el popularitate în această perioadă. În 1991, au fost aduse modificări cadrului de reglementare, permițând reorganizarea educației la nivel legislativ, de reglementare și organizațional. De atunci, s-a desfășurat o activitate sistematică pentru elaborarea regulamentelor la diferite niveluri, recalificarea profesorilor și crearea infrastructurii necesare.

În 2015, legislația a definit condițiile în care educația, creșterea și îngrijirea copiilor și tinerilor cu dizabilități trebuie să aibă loc într-o instituție situată la cea mai mică distanță de școala elevului. O școală sau grădiniță primește statut integrat, care trebuie confirmat oficial de comisia psihologică și pedagogică a Centrului de Consiliere. Integrarea poate lua diverse forme: individuală, de grup, formală și integrare reală.

Integrarea individuală include situații în care un copil cu nevoi speciale este educat într-o școală obișnuită. Integrarea în grup implică o clasă sau un grup special într-o grădiniță sau altă unitate de îngrijire a copiilor cu nevoi speciale. Integrarea formală implică situații în care copiii cu nevoi speciale sunt incluși într-o comunitate de alți copii, dar fără contact social strâns. Adevărata integrare are loc atunci când un copil cu nevoi speciale participă la viața clasei în mod egal cu ceilalți elevi.

Primul experiment cu educație incluzivă a fost realizat într-o grădiniță din Varșovia în 1989. Începând cu anul școlar 1999/2000, a fost implementată o reformă consecventă a sistemului școlar. Împreună cu noua diviziune administrativă a țării, aceasta a dus la descentralizarea administrației educației.

Sistemul polonez de educație incluzivă cuprinde instituții de învățământ primar, secundar superior, secundar, vocațional și superior. Scopul principal al incluziunii este de a crea un mediu fără bariere pentru persoanele cu dizabilități în educație și formare profesională. O serie de măsuri vizează dotarea instituțiilor de învățământ cu echipamente tehnice.

În contextul educației incluzive, sunt definite următoarele obiective ale predării și educării:

1. Luarea unei decizii cu privire la necesitatea educației speciale și elaborarea de recomandări pentru implementarea acesteia.
2. Asigurarea mijloacelor tehnice și didactice speciale necesare, a condițiilor pentru instruire și educație.
3. Organizarea de cursuri suplimentare generale pentru a oferi asistență psihologică și pedagogică.
4. Organizarea de clase speciale în funcție de nevoile individuale ale elevilor.
5. Asigurarea pregătirii pentru viața independentă la vârsta adultă.

Copiii cu nevoi educaționale speciale sunt învățați în clase terapeutice specializate. Cursurile sunt adaptate la abilitățile elevului, utilizând intervenții didactice, corective-compensatorii, logopedice sau socioterapeutice de corecție.

Incluziunea se realizează prin dezvoltarea unor programe individuale de dezvoltare și terapie, precum și prin educație.

Au fost create centre speciale pentru a sprijini educația incluzivă.

Polonia este împărțită în 16 unități administrative numite voievodate, fiecare dintre acestea având un centru psihologic și pedagogic municipal care emite recomandări privind nivelul de incluziune pentru un anumit elev.

Pentru a implementa educația incluzivă într-o școală, personalul include directorul școlii, psihologul, profesorul, logopedul și specialistul în orientare profesională. Asistența acordată elevilor poate fi organizată la inițiativa elevului, părintelui, profesorului, altor specialiști sau a unor instituții specializate.

Incluziunea în educație este împărțită în trei niveluri: educație completă, parțială și educație la domiciliu.

Directorul școlii poate da consimțământul sau recomandarea pentru școlarizarea la domiciliu într-o anumită etapă de educație.

În Polonia, programul «Școala Vieții» este utilizat pentru copiii cu dizabilități intelectuale. Acesta adaptează și completează programul de educație generală, stimulând activitatea cognitivă.

Astfel, în Polonia, programele educaționale individuale au căpătat o largă răspândire ca un curs de educație comună pentru copiii cu abilități educaționale diferite, în condiții adaptate fiecărui individ.

Educația incluzivă în Polonia are restricții de vârstă. Elevii pot urma școala primară până la 18 ani, școala secundară superioară până la 21 de ani și școala secundară sau profesională până la 23 de ani.

În perioada comunistă, sistemul de învățământ special din România a fost separat de sistemul de învățământ general.

După revoluție, sistemul de învățământ din România a început să evolueze după modelele țărilor mai dezvoltate. Politicile educaționale și sociale au început să se concentreze asupra comunității, familiei și copiilor.

Principiul normalizării oferă acces la mostre și condiții ale vieții de zi cu zi.

Experții de la Forumul Economic Mondial (FEM) de la Davos au remarcat că România ocupă locul 10 în clasamentul mondial al creșterii incluzive.

Nevoia unei educații incluzive pentru toți elevii din România este determinată de următoarele circumstanțe: rata ridicată a abandonului școlar, adolescenții în afara sistemului de învățământ, elevii romi din clase segregate și copiii cu dizabilități care nu frecventează școala.

Educația incluzivă își propune să educe fiecare copil, astfel încât acesta să își poată explora pe deplin potențialul, să reușească pe piața muncii și să devină cetățeni activi. Incluziunea își propune să îmbunătățească calitatea educației, să educe copiii vulnerabili și să elimine analfabetismul. UNICEF a dezvoltat un Pachet de Educație Incluzivă și de Calitate pentru sistemul de învățământ din România.

Educația incluzivă din România își propune să extindă competențele conducerii școlare și ale cadrelor didactice în acordarea de sprijin individual elevilor, îmbunătățirea metodelor și instrumentelor de predare și stabilirea de parteneriate cu familiile elevilor.

- mobilizarea comunităților pentru a sprijini educația; îmbunătățirea competențelor non-cognitive și a motivației copiilor;
- promovarea diversității în rândul elevilor, indiferent de sex, etnie, religie, dizabilități și statut socioeconomic.

Incluziunea este împărțită în trei niveluri: educație completă, parțială și la domiciliu. În România au fost înființate centre de sprijin pentru educația incluzivă.

Astăzi, România a dezvoltat un sistem educațional care utilizează cât mai eficient resursele locale existente. Ministerul Educației din România utilizează modele bazate pe sala de clasă autonomă și o adaptare a modelului mobil în practicile sale didactice.

Rezultatele unor astfel de eforturi includ instruirea directorilor de școli și a profesorilor pentru a oferi îngrijire și sprijin de calitate fiecărui elev, asigurarea implementării unor metode de predare eficiente, sprijinirea îndeplinirii responsabilităților parentale, creșterea popularității educației și îmbunătățirea comunicării dintre părinți și profesori.

Practica României în educația incluzivă este interesantă și utilă deoarece demonstrează o colaborare pozitivă între familii, școli și comunități. Implementarea unei soluții predefinite în întregul sistem educațional al țării demonstrează eficacitatea și sistematicitatea unor astfel de eforturi.

Conform reglementărilor țării, dreptul la educație diferențiată și pluralism educațional este disponibil persoanelor cu dizabilități de dezvoltare până la vârsta de 26 de ani.

Printre provocările cu care se confruntă educatorii români se numără lipsa resurselor, standardelor, instrumentelor și metodologiilor pentru o predare de calitate, lipsa formării continue a personalului didactic și analfabetismul părinților, precum și lipsa comunicării și a parteneriatului dintre părinți și educatori.

În ciuda provocărilor, România a identificat soluții și perspective potențiale pentru educația incluzivă, iar bugetele locale sunt în curs de elaborare pentru finanțarea unor proiecte specifice de infrastructură.

Astfel, sistemele educaționale din toate țările descrise au evoluat de la un model medical la unul social. Țările cu un sistem educațional incluziv le cer profesorilor să dezvolte competențe universale pentru predarea copiilor cu dezvoltare tipică și atipică.

Contextul istoric și tradițiile educaționale ale fiecărei țări influențează semnificativ dezvoltarea educației incluzive. Un factor cheie care determină eficacitatea ideilor incluzive este durata dominanței modelului medical, atunci când sistemele de învățământ general și special funcționează separat. Existența prelungită a modelului medical duce la o inerție sporită în faza de normalizare - integrarea copiilor cu nevoi speciale în sistemul de învățământ general.

Standardizarea de înaltă calitate facilitează o acceptare mai eficientă a ideilor de educație incluzivă de către public, inclusiv de către profesori. În caz contrar, faza de implementare a incluziunii va necesita timp suplimentar, bani și alte resurse pentru a depăși rezistența la coeducația între copiii cu nevoi tipice și cei cu nevoi speciale.

Practicile educaționale din Finlanda oferă un bun exemplu. Modelul medical a existat acolo timp de 15 ani, faza de normalizare timp de 50 de ani, iar modelul social, caracterizat prin acceptarea incluziunii de către întreaga populație, a durat 14 ani. Tranziția către educația incluzivă în Finlanda s-a bazat pe modelul Fullan-Hargreaves. Un aspect cheie al pregătirii profesorilor pentru munca în medii incluzive a fost dezvoltarea competențelor de cercetare care să permită profesorilor să identifice caracteristicile de dezvoltare și să selecteze instrumente educaționale de înaltă calitate. Acest lucru este evidențiat de o analiză comparativă a sistemelor de formare a profesorilor din Finlanda și Suedia, realizată de L. A. Antonova.

Experiența Poloniei este interesantă, deoarece înainte de introducerea modelului medical, exista experiență cu educația integrată. Cu toate acestea, aceasta a arătat că lipsa de pregătire a sistemului de învățământ general pentru integrarea copiilor cu nevoi educaționale speciale duce la rezultate nesatisfăcătoare pentru toți participanții la procesul educațional. În Polonia, la mijlocul secolului al XX-lea (1945), a început o perioadă de normalizare sau „integrare forțată”, care a durat 25 de ani. Din cauza rezultatelor nesatisfăcătoare, educația integrată a fost înlocuită de modelul medical timp de 20 de ani (până în 1990), după care a revenit perioada de normalizare.

În România, modelul medical a dominat timp de 40 de ani, iar faza de normalizare a durat 10 ani. UNICEF a introdus în sistemul de învățământ românesc un pachet de educație incluzivă și de calitate (Pachetul Educație Inclusiv de Acest lucru a permis o tranziție către un model social, care este folosit și astăzi. Practica pedagogică românească utilizează modele bazate pe instruire diferențiată pentru copiii cu nevoi educaționale speciale într-o clasă separată și o adaptare a modelului mobil, în care elevii cu dizabilități minore sunt învățați într-o sală de clasă obișnuită.

BIBLIOGRAFIE:

1. CULHAM, A. Educația incluzivă: o abordare bazată pe studiu de caz, Routledge, 2014.
2. DYSON, A. Incluziune și incluziuni: teorii și discursuri în educația incluzivă. Autorii: Harry Daniels, Philip Garner (ed.). Educație incluzivă. Sprijinirea incluziunii în sistemele educaționale. Londra, Sterling: Kogan Page, 1999, pp. 36–53. ISBN 978-020-306-244-9.
3. GORAȘ-POSTICĂ, V., GUȚU, S. Educația incluzivă în Republica Moldova: repere legislativ-reglementar actualiza și inegalități perpetuează. Pe: Studia Universitatis Moldovae (Seria Științe ale Educației), 2018, nr. 5(115), p. 13-17. ISSN 1857-2103.
4. Pachetul educație incluzivă de calitate. UNICEF România. Disponibil: <https://www.unicef.org/romania/ro/pachetul-educa%C8%9Bie-incluziv%C4%83-de-calitate>. Accesat: 02/10/2022

УДК 371.132

Бекмаганбетова Асем Кайыркеновна
Абай атындағы Ұлттық Педагогикалық университетінің докторанты
(Алматы, Қазақстан)

АРНАЙЫ ПЕДАГОГТЫҢ ТАБЫСТЫ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ SOFT SKILLS-ТЫҢ ОРНЫ МЕН МӘНІ

Аңдатпа. Қазіргі білім беру кеңістігінде арнайы педагогтың кәсіби табыстылығы тек пәндік және әдістемелік құзыреттермен шектелмейді. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға қолдау көрсетуге мұғалімнің коммуникативтік, эмоционалдық, әлеуметтік дағдылары, бірлесіп жұмыс істей алуы, ата-аналармен және мультидисциплинарлық командалармен тиімді байланыс орнатуы шешуші рөл атқарады. Бұл икемді дағдылар жиынтығы *soft skills* деп аталады. Мақалала *soft skills* ұғымының теориялық негіздері, арнайы педагогикадағы орны, табысты педагог қызметіне әсер ететін негізгі дағдылардың мазмұны ашылады. Сондай-ақ ата-аналармен, әріптестермен және ерекше оқушылармен қарым-қатынас орнатуда *soft skills*-тің маңыздылығы, халықаралық тәжірибе (Финляндия, Ұлыбритания, АҚШ) және арнайы педагогтардың *soft skills*-ін дамыту жолдары жан-жақты талданады. *Soft skills* – арнайы педагогтың кәсіби табыстылығының шешуші детерминанты екені ғылыми дәйектермен негізделген.

Тірек сөздер: *soft skills*, арнайы педагог, инклюзивті білім беру, кәсіби құзыреттілік, эмоционалдық интеллект, командалық жұмыс.

Қазіргі кезеңде білім беру жүйесі әлеуметтік-мәдени өзгерістердің қарқынды дамуымен сипатталатын жаңа талаптарға бет бұрды. Жаһандық тенденциялар педагог маманның кәсіби бейнесін қайта қарастыруды қажет етті. Бүгінгі таңда мұғалімнен тек пәндік білім мен әдістемелік шеберлік қана емес, сонымен бірге тұлғалық, әлеуметтік және коммуникативтік дағдылардың кең спектрі талап етіледі. Әсіресе, ерекше білім беру қажеттілігі бар балалармен жұмыс істейтін арнайы педагогтар үшін мұндай дағдылардың маңызы зор. Арнайы педагог қызметінің ерекшелігі оның кәсіби әрекетінде қарым-қатынас, эмоционалдық қолдау, жағдайға бейімделу және әртүрлі мамандармен өзара іс-әрекет жасау сияқты кең ауқымды міндеттердің қатар жүруі арқылы айқындалады [1].

Зерттеулер көрсеткендей, педагогтың академиялық дайындығы жоғары деңгейде болғанымен, егер оның қарым-қатынас дағдылары әлсіз немесе эмоционалдық тұрақтылығы төмен болса, оқыту процесінде қажетті нәтижеге жету қиындай түседі. Ерекше балалармен жұмыс барысында туындайтын күтпеген жағдайлар педагогтан жоғары деңгейдегі икемділікті, жанжалдарды шешу қабілетін, сабырлылықты, эмпатияны талап етеді. Сондықтан *soft skills* арнайы педагогтың кәсіби құзыреттілігінің міндетті және ажырамас компонентіне айналып отырады [2].

Soft skills ұғымының теориялық негіздері. *Soft skills* ұғымы педагогика ғылымына менеджмент, психология және адами ресурстар теориясы аясынан келген. Ғылыми еңбектерде *soft skills* адамның кәсіби қызметіне тікелей әсер ететін, бірақ өлшеуге қиын,

тұлғалық-әлеуметтік дағдылар жүйесі ретінде қарастырылады. Олар адамның мінез-құлық мәдениетін, қарым-қатынас стилін, эмоционалды өзара әрекеттесу қабілетін, өзін-өзі ұйымдастыру және кәсіби бейімделу мүмкіндігін сипаттайды. Soft skills академиялық білім мен техникалық дағдыларды толықтырып, мұғалімнің кәсіби іс-әрекетінің сапасын арттыратын әмбебап құрал ретінде танылады [3, 4, 5].

Инклюзивті білім беру жағдайында soft skills педагогикалық үдерістің тиімді құрылуына ықпал етеді. OECD, UNESCO және Еуропалық Одақтың құжаттарында икемді дағдыларды дамыту мұғалімдерді даярлау саясатындағы стратегиялық бағыт ретінде белгіленген. Арнайы педагогикадағы soft skills ұғымы педагогтың ерекше қажеттіліктері бар балалардың оқу және даму ерекшеліктерін түсіне алу қабілетімен тығыз байланысты. Бұл дағдылар оқушы мен мұғалім арасындағы сенімді эмоционалдық байланыс құруға, оқушының әлеуетін ашуға, оның өмірлік дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндік береді [7].

Soft skills-тің теориялық негіздері педагог пен оқушы, педагог пен ата-ана, педагог пен әріптес арасындағы тұлғааралық қарым-қатынастың сапасына тікелей тәуелді. Ендеше, арнайы педагогтың кәсіби табыстылығы soft skills деңгейіне тікелей байланысты деген тұжырым ғылыми негізделген [6].

Арнайы педагог қызметіндегі soft skills-тің маңызы. Арнайы педагог қызметінің мазмұны оның кәсіби міндеттерінің күрделілігімен ерекшеленеді. Мұғалім тек білім беруші рөлін атқармайды, ол – кеңесші, тьютор, психолог, координатор және медиатор рөлдерін біріктіретін маман. Ерекше білім алушылардың қажеттіліктерін анықтау, олардың жеке оқу бағдарламасын әзірлеу, ата-аналармен жұмыс жүргізу, мамандармен байланыс орнату сияқты міндеттер soft skills-тің жоғары деңгейін талап етеді.

Коммуникация дағдылары арнайы педагогикада ерекше рөлге ие. Педагог оқушыларға күрделі ұғымдарды қарапайым тілмен жеткізе алуы, ақпаратты түсінікті түрде құрылымдай алуы және баланың зейінін ұстай алуы тиіс. Коммуникация тек сөздік емес, сонымен бірге визуалды және вербалды емес құралдарды қолдануды да қамтиды. Ерекше балалардың кейбіреулері ақпаратты көру, есту немесе қимыл арқылы қабылдайды, сондықтан педагогтың қарым-қатынас стилін бейімдей білу қабілеті маңызды.

Эмоционалды интеллект арнайы педагог үшін кәсіби шеберліктің маңызды көрсеткіші. Мұғалім оқушылардың эмоциялық күйін түсіне алуы, мінез-құлықтағы ауытқуларды дұрыс интерпретациялауы және жағдайға сәйкес реакция білдіруі қажет. Эмоционалды интеллект педагогтың өзін-өзі реттей алуын, эмоцияларды басқаруын, күйзеліске төтеп беруін қамтамасыз етеді. Бұл қасиеттер инклюзивті сыныптағы тұрақты эмоционалдық климатты қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Командалық жұмыс дағдылары арнайы педагог қызметінің ажырамас бөлігі болып табылады. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар баланың оқуын ұйымдастыру көбіне бірнеше маманның бірлескен жұмысына сүйенеді. Мұғалім психологпен, логопедпен, дефектологпен, сынып жетекшісімен және ата-анамен бірлесіп жұмыс істейді. Командадағы әрбір маманның пікірін тыңдай білу, келісе алу, ұсыныс білдіру және бірлескен шешім қабылдау soft skills шеңберіндегі маңызды көрсеткіштер болып табылады.

Цифрлық дағдылар да қазіргі педагогикада soft skills құрамына кіріп отыр. Арнайы педагог электронды платформаларды, ассистивті технологияларды, визуалды қолдау құралдарын меңгеруі қажет. Бұл дағдылар ерекше оқушылардың оқу мүмкіндіктерін кеңейтеді [8].

Ата-аналармен және әріптестермен өзара әрекеттесуде soft skills рөлі. Арнайы педагог қызметіндегі ең күрделі бағыттардың бірі – ата-аналармен жұмыс. Ата-ананың баласының мүмкіндіктеріне қатысты уайымы, қорқынышы, сенімсіздігі немесе үміті педагогпен қарым-қатынасқа әсер етеді. Мұғалім ата-ананың сезімін қабылдап, оны түсіне білуі, жағымды коммуникация орната алуы және кәсіби кеңес беруге дайын болуы керек. Эмпатия ата-анамен сенімді серіктестік орнатудың негізгі құралы. Егер педагог ата-ананың пікірін тыңдамаса немесе балаға қатысты ақпаратты жеткізуде дөрекілік танытса, мұндай жағдайда серіктестік бұзылады. Ал дұрыс құрылған байланыс ата-ананың мектепке сенімін арттырып, оқу үдерісінің тиімділігін жоғарылатады [9].

Әріптестермен қарым-қатынас барысында да soft skills шешуші рөл атқарады. Педагогикалық ұжымдағы өзара қолдау, әдістемелік тәжірибе алмасу, бірлескен сабақ жоспарлау, ортақ мақсатқа ұмтылу – мұның бәрі педагогтардың әлеуметтік дағдыларымен байланысты. Коммуникативтік мәдениеті жоғары мұғалім ұжымда жағымды атмосфера қалыптастырады, ал мұндай жұмыс ортасы инклюзивті білім беру сапасына да әсер етеді.

Ерекше білім алушылармен өзара әрекеттестікте soft skills-тің рөлі. Ерекше білім қажеттілігі бар баламен жұмыс жасағанда педагогтың эмпатиясы, төзімділігі және балаға деген шынайы қамқорлығы айқын байқалады. Оқушының эмоциялық жағдайына сезімталдықпен қарау, оның қорқынышын, қобалжуын немесе сенімсіздігін байқап, оған қолдау көрсету – эмоционалды интеллекттің негізгі компоненттері. Мұғалімнің жылы қарым-қатынасы, позитивті көзқарасы, әр жетістікке қуана білуі баланың өзін қауіпсіз сезінуіне жағдай жасайды. Мұндай ортада бала белсенділік танытып, оқу мотивациясы артып, әлеуеті ашылады.

Ерекше оқушылар кейде күрделі мінез-құлық танытуы мүмкін. Мұғалім мұндай жағдайда сабырлылық сақтап, жағдайды ушықтырмай, тиімді шешім қабылдай алуы тиіс. Бұл педагогтың стресске төзімділік деңгейіне, өзін-өзі реттеуге қабілетіне тікелей байланысты. Сонымен бірге мұғалім әр баланың коммуникативтік ерекшелігіне бейімделе алуы қажет. Кей балалар сөйлеу арқылы емес, ыммен, суретпен немесе піктограмма арқылы байланыс орнатады. Мұғалімнің баланың ерекшелігін түсініп, оның тілінде сөйлей алуы – педагогикалық шеберліктің көрінісі.

Халықаралық тәжірибе. Финляндияда мұғалімдерді даярлау процесінде soft skills дағдыларын дамытуға ерекше көңіл бөлінеді. Университеттік дайындықта студенттер топтық жобалар орындау, бірлескен сабақ жоспарлау, мектеп тәжірибесінде командалық оқытуға қатысу сияқты жұмыстарды орындайды. Бұл тәжірибелер олардың кәсіби әрекетте қажетті әлеуметтік дағдыларын қалыптастырады. Фин мектептерінде мұғалімдердің кәсіби автономиясы жоғары, сондықтан олар шешім қабылдау, жоспарлау, рефлексия жүргізу сияқты soft skills-ті үнемі жетілдіріп отырады [10].

Ұлыбританияда ерекше білім беру саласындағы мұғалімге қойылатын талаптар арасында эмоционалды тұрақтылық, эмпатия және коммуникация мәдениеті ерекше

атап көрсетіледі. Ата-анамен және мамандармен тұрақты байланыс орнату педагогтан жоғары деңгейдегі әлеуметтік икемділікті талап етеді. Бұл елде SENCO моделі енгізілген, мұнда арнайы педагог инклюзивті білім беру процесінің үйлестірушісі рөлін атқарады. Мұндай рөл soft skills-тің жан-жақты дамуын қажет етеді.

АҚШ-та soft skills мұғалім кәсіби стандартының ресми талаптарына енгізілген. IDEA заңнамасы бойынша арнайы педагог ата-анамен, психологтармен, дәрігерлермен, әлеуметтік қызметкерлермен бірлесіп жұмыс істейді. Бұл жағдай педагогтың келіссөз жүргізу, кеңес беру, мәдени сезімталдық таныту дағдыларын дамытуды талап етеді. Сонымен бірге американдық жоғары оқу орындарында педагогтарды даярлау бағдарламалары отбасымен серіктестік, конфликтіні басқару, эмоционалды интеллектті дамыту бағытында арнайы курстармен толықтырылған.

Soft skills дағдыларын дамыту жолдары. Soft skills педагогтың өмір бойы үздіксіз дамитын қабілеттер жиынтығы болып табылады. Университеттік дайындық кезінде студенттер рөлдік ойындар, симуляциялар, кейс-талдаулар арқылы қарым-қатынас дағдыларын меңгереді. Мектептегі кәсіби ортада жас маманға менторлық жүйе үлкен қолдау көрсетеді. Ментор педагогтың ата-анамен диалог жүргізу, сыныптағы мінез-құлықты реттеу, әріптеспен ынтымақтастық орнату сияқты әлеуметтік дағдыларын практикалық тұрғыда жетілдіруге мүмкіндік береді [11].

Кәсіби қауымдастықтар, бірлесе жоспарлау, зерттеу сабақтары (lesson study) педагогтардың өзара әрекеттесуін нығайтып, тыңдау, пікір білдіру, келісу сияқты soft skills-тің табиғи түрде дамуына ықпал етеді. Сонымен бірге эмоционалды интеллект, стресс менеджменті, конфликтология бойынша тренингтер педагогтың кәсіби және тұлғалық дамуын қолдайды.

Қорытындылай келсек, Soft skills арнайы педагогтың кәсіби табыстылығын анықтайтын шешуші факторлардың бірі болып табылады. Коммуникация, эмоционалды интеллект, командамен жұмыс, икемділік, стрессті басқару сияқты дағдылар педагогикалық әрекеттің барлық компоненттерінде көрініс табады. Ерекше білім алушылардың дамуы көбіне педагогтың осы дағдыларды қаншалықты меңгергеніне байланысты. Халықаралық тәжірибелер көрсеткендей, soft skills мұғалімдерді даярлау мен кәсіби даму стратегиясының маңызды бөлігіне айналып отыр. Сондықтан Қазақстандағы педагогикалық жоғары оқу орындары мен мектеп жүйесінде soft skills-ті дамытуға бағытталған жүйелі бағдарламаларды енгізу өзекті болып табылады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИТТЕР ТІЗІМІ:

1. CASEL. (2020). *Social and emotional learning competencies framework*. Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning. <https://casel.org>
2. Council for Exceptional Children. (2021). *Initial practice-based professional preparation standards for special educators*. CEC Publications. <https://exceptionalchildren.org>
3. European Commission. (2020). *European skills agenda for sustainable competitiveness, social fairness and resilience*. Publications Office of the European Union.
4. Goleman, D. (1995). *Emotional intelligence*. Bantam Books.
5. High Speed Training. (2022). *Essential skills for SEN teachers*. <https://highspeedtraining.co.uk>

6. OECD. (2019). *Future of education and skills 2030: Conceptual learning framework*. OECD Publishing.
7. UNESCO. (2021). *Inclusive education: Global report*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
8. Witherslack Group. (2020). *Supporting pupils with SEN through emotional intelligence*. Witherslack Educational Foundation.
9. ERIC. (2022). *Family-school collaboration in special education: Research summaries*. Education Resources Information Center. <https://files.eric.ed.gov>
10. Euneos Finland. (2023). *Teacher training and co-teaching practices in Finnish inclusive schools*. <https://euneoscourses.eu>
11. Academic Publishing House. (2021). *Assistive technologies in inclusive classrooms: Trends and evidence*. *European Journal of Digital Education*, 5(2), 88–103.

SECTION: TECHNICAL SCIENCE. TRANSPORT

УДК 873.01

Калмагамбетова Айзада Шамшитовна, Серікқызы Гүлдана
Карагандинский технический университет им. Абылкаса Сагинова
(Караганда, Казахстан)

ИССЛЕДОВАНИЕ АНТИКОРРОЗИОННОГО СОСТАВА НА ОСНОВЕ МЕСТНЫХ СЫРЬЕВЫХ МАТЕРИАЛОВ

Аннотация. Исследования посвящены созданию доступного модификатора ржавчины на основе местных сырьевых материалов, способного эффективно преобразовывать ржавчину в труднорастворимые соединения. Определено влияние преобразователя, образовавшегося в условиях АО «Жайремский горно-обогатительный комбинат», на коррозионный процесс. Данные рентгенофазового и ИК-спектроскопического анализа подтверждают формирование устойчивых фосфатных соединений, прочно сцепленных с металлической основой. Разработанный состав отличается доступностью, низкой себестоимостью и эффективностью по сравнению с импортными аналогами.

Ключевые слова: модификатор ржавчины, коррозия, фосфатирование, антикоррозионное покрытие, местное сырьё, лигнин, фосфорная кислота.

STUDY OF ANTI-CORROSION COMPOSITION BASED ON LOCAL RAW MATERIALS

Abstract. The research focuses on developing an affordable rust converter based on local raw materials capable of transforming corrosion products into insoluble, durable compounds. The effect of the rust converter tested under the conditions of JSC "Zhairem Mining and Processing Plant" on the corrosion process was determined. XRD and IR spectroscopy analyses confirm the formation of stable phosphate layers firmly bonded to the metal surface. The proposed composition is cost-effective, contains locally available industrial by-products, and demonstrates high protective efficiency.

Keywords: rust converter, corrosion, phosphate coating, anticorrosion protection, lignin, phosphoric acid.

Исследования направлены на создание доступного модификатора ржавчины на основе местного сырья, способного эффективно преобразовывать продукты коррозии в труднорастворимые устойчивые соединения. Определено влияние разработанного состава на ржавчину, образовавшуюся в условиях АО «Жайремский горно-обогатительный комбинат». Данные рентгенофазового, ИК-спектроскопического

анализов и оценка физико-механических свойств показали, что модификатор обеспечивает прочное сцепление преобразованных соединений с металлической поверхностью.

Актуальность работы обусловлена тем, что большинство применяемых в Казахстане модификаторов ржавчины являются импортными, дорогими и выпускаются в ограниченных объёмах. Предложенный состав включает доступные компоненты и промышленные отходы: ортофосфорную кислоту, фурфуроловый спирт, фосфорный шлак и лигнин, что снижает его стоимость. Анализ фазового состава ржавчины показал преобладание гетита и магнетита, что позволяет эффективно преобразовывать её растворами модификатора.

Подготовка поверхности металлоконструкций играет важную роль в долговечности антикоррозионных покрытий. В условиях Жайремского ГОКа оборудование подвергается воздействию агрессивной технологической воды, паров, газов и пыли, что ускоряет коррозию. В ходе работы обследованы металлоконструкции комбината, проведён анализ продуктов коррозии и определён оптимальный способ подготовки поверхности.

Эффективность модификатора оценивалась по сравнительным испытаниям покрытий, нанесённых на обработанную и необработанную ржавчину. Состав применяется при толщине слоя коррозии до 80–120 мкм, при нормальной температуре процесс преобразования длится 10–16 часов. Исследование фазового состава проводилось на дифрактометре ДРОН-2. Разработанный модификатор включает фосфорный шлак, лигнин, фурфуроловый спирт, ортофосфорную кислоту и воду. Лигнин предварительно высушивали и измельчали до частиц 0,2 мкм.

Оценка фазового состава ржавчины показала, что она является химически активной и хорошо поддаётся преобразованию. Дифрактограммы до и после обработки подтверждают образование новых прочных соединений после воздействия модификатора МР-2.

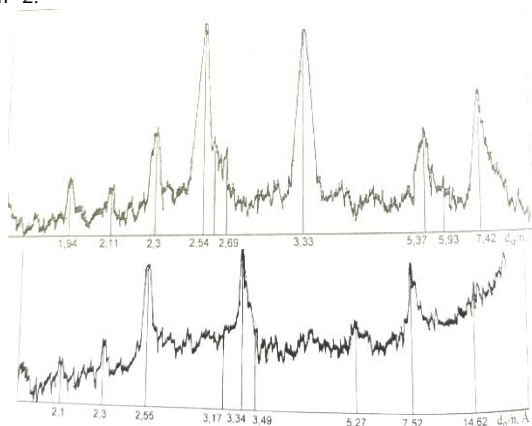

Рис. 1. Дифрактограммы: I – ржавчины; II – ржавчины после обработки модификатором ржавчины МР-2

Дифрактограмма ржавчины показывает линии, соответствующие α -, β -, γ -модификациям FeOOH и Fe_2O_3 (гетиту, акаганиту, лепидокрокиту и магнетиту). После обработки модификатором МР-2 внешних дефектов покрытия не наблюдается, но изменение цвета на серый подтверждает протекание реакции. На обработанном образце исчезают некоторые линии FeOOH , появляются новые, не характерные для исходной ржавчины, что указывает на образование фосфатных соединений железа.

Испытания показывают, что модификатор эффективно приостанавливает коррозию, преобразуя продукты ржавления в труднорастворимые устойчивые соединения. В отличие от дорогих импортных средств, разработанный состав основан на доступных компонентах – ортофосфорной кислоте, фурфуроловом спирте, фосфорном шлаке и лигнине. Оптимальная концентрация фосфорной кислоты составляет 15–17 %, поскольку более высокая вызывает растворение металла.

Гидролизный лигнин содержит фенольные, гидроксильные и карбоксильные группы, способные связывать ионы железа в прочные хелатные комплексы. В кислой среде фурфуроловый спирт образует поликонденсированный клееподобный слой, улучшая адгезию фосфатной плёнки и покрывая даже дефектные участки металла. Фосфорный шлак дополнительно действует как ингибитор кислотной коррозии.

Таким образом, модификатор МР-2 формирует прочное фосфатное покрытие с высокими антикоррозионными свойствами, что подтверждается и ИК-спектроскопией.

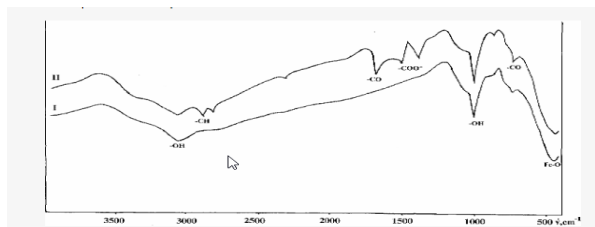

Рис. 2. ИК-спектры: I – ИК-спектры ржавчины; II – ИК-спектры ржавчины после обработки модификатором ржавчины МР-2

В ИК-спектре ржавчины (рис. 2) отмечаются полосы валентных и деформационных колебаний OH -групп при $3000\text{--}3100$ и 1010 см^{-1} , а полоса около 450 см^{-1} соответствует колебаниям связи Fe-O . В спектре образца, обработанного модификатором, эти полосы сохраняются, однако появляется широкая высокочастотная полоса, связанная с ортофосфорной кислотой и продуктами её взаимодействия с фурфуроловым спиртом и нитролигнином. Это подтверждает образование прочного фосфатного слоя на поверхности металла, не требующего дополнительной пассивации.

Выводы. Для расширения ассортимента отечественных преобразователей ржавчины разработан новый модификатор МР-2 на основе доступных и недефицитных промышленных отходов. Состав прост в изготовлении и нанесении. Рентгенофазовый и ИК-спектральный анализы, а также испытания физико-механических свойств показали, что МР-2 эффективно преобразует ржавчину в прочные, труднорастворимые соединения, полностью покрывающие поверхность, включая дефектные участки. Применение МР-2 на

Жайремском ГОКе упрощает подготовку металла к окраске, повышает долговечность конструкций и снижает трудозатраты и расход лакокрасочных материалов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Абсиметов В.Э., Калмагамбетова А.Ш. Антикоррозионные материалы для подготовки поверхности и окраски металлоконструкций в условиях ремонта. — Астана: Акмолинская типография, 1999, — 138 с.
2. Калмагамбетова А.Ш. и др. Анализ и выбор оптимальных средств подготовки поверхности металла перед окраской. // Журнал «Международный журнал экспериментального образования», № 2, часть 3, 2015.
3. Калмагамбетова А.Ш., Абдрахманова К.А., Бакирова Д.Г. Оценка активности исходной ржавчины по фазовому составу при подготовке поверхности перед окраской. // «Молодой ученый», № 140, 2017.
4. Курамбаев Ш. Р., Ибрагимова Н. М., Худайберганов С., Камилов М. И. Композиционный модификатор ржавчины на основе местного сырья и техногенных ресурсов // Молодой ученый. — 2017. — № 12 (146). — С. 66–69.
5. Рахмонкулов М. Т., Салохиддинов Ф. А. Получение антикоррозионных материалов на основе местного сырья для нефтепроводящих трубопроводов // Молодой ученый. — 2016. — № 13 (117). — С. 207–210.

SECTION: PHYSICAL CULTURE

УДК 796

Шалбарбаев Амра Мукатаевич, Алайдаркызы Каламкас
Университет Нархоз
(Алматы, Казахстан)

СПОРТ – ОСНОВНОЕ СОЦИАЛЬНОЕ ЯВЛЕНИЕ КУЛЬТУРНОЙ ЖАЗНИ ЧЕЛОВЕКА

Аннотация. В данной статье рассматривается спорт как основное социально-культурное явление в жизни современного человека, его задачи, свойства и историческое становление. Определяется его позиция в ходе человеческого развития и в современном мире.

Ключевые слова: спорт, физическая культура, социум, культура, политика, история, социальный институт.

SPORTS ARE A MAJOR SOCIAL AND CULTURAL FACTOR IN HUMAN LIFE

Annotation. This article examines sports as a major socio-cultural phenomenon in the life of modern man, its objectives, properties, and historical development. It defines its position in the course of human development and in the modern world.

Keywords: sports, physical culture, society, culture, politics, history, social institution.

В ходе эволюции человеческая цивилизация долгое время экстремально выживала и находилась в состоянии постоянной конкуренции между природой и человеком и, позднее, между человеком и человеком.

С постепенным достижением экономического блага и развитием науки все меньше и меньше ощущалась опасность и тревога, все больше и больше человек нуждался в реализации своих соревновательных качеств. Таким образом и зародился спорт как социокультурное явление, уже за 4000 лет до нашей эры.

Согласно определению, спорт - средство и метод физического воспитания, основанные на практике конкурентной деятельности и подготовке к ней, в ходе которой сопоставляются и оцениваются возможности человека. С давних времен спорт являлся катализатором культурных, исторических и научных событий.

Спорт действительно отзывался в обществе мощной разносторонней силой. Во всех странах правительство пытается привить своим гражданам привычку занятия спортом, сделать спорт национальным увлечением, которое должно объединить людей вокруг общей цели. Также наполнить своеобразной идеологией, стремлением людей к успеху, к победе. Таким образом в Аргентине футбол стал национально признанным видом спорта. Физическая культура – часть общей культуры общества, одна из сфер

социальной деятельности, направленная на укрепление здоровья, развитие физических способностей человека и использование их в соответствии с потребностями общественной практики [1].

Это особая и самостоятельная область культуры. Она возникла и развивалась одновременно с общей культурой человека. Физическую культуру и спорт можно рассматривать как специфическую реакцию на потребности общества в двигательной активности и способ удовлетворения этих потребностей.

Спорт является одним из самых значимых социальных явлений в современном обществе. Он объединяет людей разных возрастов, полов, национальностей и социальных статусов вокруг общей цели – достижения спортивных результатов.

Спорт имеет свои особенности и специфику, которые отличают его от других социальных явлений. Во-первых, спорт основан на физической активности и соревновании, что делает его уникальным и привлекательным для многих людей. Во-вторых, спорт имеет свои правила и нормы, которые регулируют поведение участников и создают равные условия для всех.

Важно отметить, что приемы и навыки, приобретённые в спортивных организациях, используются и в тех видах деятельности, которые непосредственно со спортом не связаны; члены спортивных организаций принимают участие в крупных общественных кампаниях; с помощью спорта молодёжь приобщается к жизни общества. Отношения и нормы поведения в спорте стали настолько очевидным инструментом социализации, что такие влиятельные общественные институты, как школа, политические партии и пр., используют спортивное движение для достижения социальных целей. Чем активнее происходит вовлечение в спорт, тем больше проявляется возможностей и разнообразия в формах самой социализации.

Участие в спорте способствует формированию здорового образа жизни, что сразу создает общие интересы у участников. Это может быть занятие физической активностью в фитнес-клубе, игра в футбол на улице или участие в спортивных соревнованиях. Все эти активности предоставляют отличную возможность для людей общаться, делиться опытом и укреплять связи [2].

Кроме того, командные виды спорта отлично способствуют формированию коллективного духа. Участие в команде требует взаимопонимания, сотрудничества и обмена опытом. Эти навыки не только помогают в рамках спортивных мероприятий, но и переносятся в повседневную жизнь, способствуя лучшему взаимодействию в обществе.

Более того, спорт создает возможность для общения не только на физическом, но и на эмоциональном уровне. Эмоции, испытываемые во время соревнований или тренировок, могут стать поводом для обсуждения и обмена мнениями. Это также способствует развитию эмпатии и понимания чувств других людей.

Спорт открывает двери для многообразия общественных событий и мероприятий. Спортивные соревнования, турниры и фестивали привлекают участников и зрителей, создавая позитивную и вдохновляющую атмосферу. Люди собираются вместе, чтобы поддерживать своих любимых спортсменов, обсуждать игровые моменты и разделять радость победы или поддержку в случае поражения.

Спорт также является мощным механизмом для преодоления культурных, языковых и социальных барьеров. На спортивных площадках люди обмениваются идеями и опытом, невзирая на свое происхождение. Это создает уникальное пространство для расширения социокультурного взаимодействия и обогащения общества разнообразием.

Одним из ярких примеров социализации через спорт являются болельщики. Спортивные клубы и сборные объединяют миллионы людей, создавая сообщества поклонников, где общение строится вокруг общей страсти к команде или спорту. Болельщики обмениваются эмоциями, традициями и тусовками, что усиливает чувство принадлежности и взаимной поддержки.

Дополнительно, спорт активно включается в процессы образования и развития личности. Участие в спортивных мероприятиях способствует развитию лидерских качеств, настойчивости и дисциплины. Эти ценные навыки не только помогают в спортивной сфере, но и переносятся в повседневную жизнь, способствуя успешному взаимодействию в обществе и на работе.

Кроме того, спорт создает возможности для формирования международных связей и диалога. Спортивные события, такие как Олимпийские игры, объединяют представителей разных стран в духе соперничества и сотрудничества. Это способствует культурному обмену, уважению к разнообразию и развитию мирового сообщества.

Статистические исследования говорят о том, что спорт способен адаптировать человека к необходимости систематизировать свой распорядок дня, получить первостепенное понимание устройства жизни и мира, также спорт может проявить себя как социальный лифт. Именно в спортивной деятельности отчетливо можно отследить проявление таких важных для современного общества ценностей, как конкуренция, достижение успеха.

Спорт как социокультурное явление содержит ряд актуальных функций:

- образовательная - получение знаний, необходимых для понимания природных и социальных процессов функционирования физической культуры общества и личности, способность их творческого использования для личного и профессионального развития;
- прикладную - повышение специфической физической подготовленности и работоспособности для трудовой деятельности и воинской службы средствами профессионально-прикладной физической культуры;
- спортивную - достижение максимальных результатов в избранном виде спорта;
- рекреативную - организация содержательного досуга;
- оздоровительно-реабилитационная - предупреждение истощения и регенерации временно утерянных функциональных способностей организма [3].

Анализируя факторы формирования личности, можно сказать, что спорт является одним из основных элементов социокультурного аспекта социализации человека. В частности, как форма физической активности и специфически воспитательный фактор, реализующий социальную технологию, с четко организованной системой заранее известных правил и моделей поведения.

Как социальный институт спорт формирует определенные «профессиональные статусы», в которых каждый человек индивидуально, свое место. Спорт воспроизводит

определенные стартовые законы формирования личности, подключает индивида к социальным и общественным организациям, формирует определенные социальные взаимосвязи.

Характер спорта способен изменить заложенный строй формирования персональных черт игрока, которые зависят от модели поведения, которую он выбирает в ходе социальных отношениях и игровых ситуаций, которые в свою очередь приближены к поведенческим паттернам в реальной жизни. Спорт как социокультурный идентификатор воссоздает игровую версию культуры, сохраняет и укрепляет механизмы социально-культурной жизни человека, формирует его как социально компетентную личность. Спорт является видом активной деятельности, в процессе которой решается и вопрос о внешнем масштабе самоопределения и самоутверждения личности. И по этому признаку спорт глубоко проникает в субкультуру в качестве социального института, формируя стили жизни [4].

В настоящее время открываются широкие горизонты для практического определения человека в обществе. Социальный институт спорта в таких условиях возрождается и становится общественно важным явлением. Современная модель спорта дает человеку возможность понять стратегию развития, ощутить реальную конкурентную среду и через эту призму оценить свое место в обществе. Спорт как социокультурное явление использует определенные базовые механизмы человеческого самосознания и самоопределения, располагает специфически воспитательными возможностями и является сферой утверждения и обретения культурно творческого смысла личности.

Таким образом спорт обогащает моральное и физическое здоровье человека, играет важную политическую, релаксационную роль и до сих пор является одним из важнейших социально-культурных явлений в человеческой жизни.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Железняк Ю. Д. Теория и методика обучения предмету физическая культура: учеб. пособие. М.: Академия, 2014. 272 с.
2. <https://ru.wikipedia.org/wiki/спорт>
3. Егорычева Е. В. Развитие социально значимых свойств у студентов вузов с помощью физической культуры / Т. Н. Хаирова, Л. Б. Дижонова, С. В. Мусина // Известия ВолгГТУ: межвуз. сб науч. ст. № 7 / ВолгГТУ. — Волгоград, 2017.
4. Апциаури, Л. Ш. Система современного спорта как фактор социализации личности. Педагогика, психология и медико-биологические проблемы физического воспитания и спорта. Научно-теоретический журнал № 6–2018 г

УДК 796

Шалбарбаев Амра Мукатаевич, Алайдаркызы Каламкас
Университет Нархоз
(Алматы, Казахстан)

СПОРТ ДЛЯ ЗДОРОВЬЯ

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы о состоянии физического здоровья современного общества, отмечена отрицательная динамика этих изменений. Указаны причины снижения качества жизни, а также предложены возможные пути по улучшению здоровья средствами физической культуры и спорта.

В статье рассмотрены вопросы о состоянии физического здоровья современного общества, отмечена отрицательная динамика этих изменений. Указаны причины снижения качества жизни, а также предложены возможные пути по улучшению здоровья средствами физической культуры и спорта

Ключевые слова: здоровье, образ жизни, мотивация, питание, физическая культура и спорт

SPORTS FOR HEALTH

Annotation. The article discusses the state of physical health in modern society and notes the negative dynamics of these changes. It identifies the causes of declining quality of life and suggests possible ways to improve health through physical culture and sports. The article discusses the state of physical health in modern society and notes the negative dynamics of these changes. It identifies the causes of declining quality of life and suggests possible ways to improve health through physical culture and sports.

Keywords: health, lifestyle, motivation, nutrition, physical culture and sports

Для 21 века бесспорно актуальной является тема здорового образа жизни. Сейчас все больше набирает популярность данная проблема, поскольку тенденции ухудшения экологии, замены натуральных продуктов синтетикой, ритм современной жизни негативно влияют на здоровье людей. Под здоровьем Всемирная организация здравоохранения понимает состояние полного физического, социального и душевного благополучия, в связи с этим очевидно, что каждый человек на протяжении жизни сталкивался с проблемами здоровья в той или иной мере. Хорошим комплексным лекарством для решения не всех, но многих таких проблем является спорт.

В понятие спорта входит: укрепление здоровья; овладение знаниями основ физической культуры и здорового образа жизни; достижение оптимального уровня физических качеств. Помимо влияния на физическую сторону развития человека, спорт способствует выработке психологической готовности человека к профессиональной деятельности (увлеченность, внутренняя стойкость и уверенность в достижении поставленной цели) [1].

По статистике ежегодно свыше 300 человек признаются инвалидами вследствие остеопороза. Из них 76 % - люди трудоспособного возраста. С целью профилактики данного заболевания необходимо бороться с малоподвижным образом жизни [2]. Остеопороз не единственная болезнь, которая может возникнуть из-за малой физической активности. Наряду с ней также существует риск возникновения сердечно-сосудистой патологии, ожирения, бессонницы и нарушений сна, невроз подобных расстройств, нарушений мозгового кровообращения и др.

Для поддержания и укрепления своего здоровья врачи рекомендуют уделять время физическим нагрузкам и обращаться к спорту, поскольку он благоприятно воздействует на человеческий организм. В процессе умеренных физических нагрузок происходит:

- 1) Укрепление опорно-двигательного аппарата - кости становятся более устойчивыми к нагрузкам, развиваются силовые показатели мускулов, улучшается кислородное мышечное питание;
- 2) Улучшение сердечно-сосудистой системы - сердце и сосуды становятся более выносливыми, быстро привыкают к нагрузкам и быстро восстанавливаются после них;
- 3) Повышение иммунитета и улучшение состава крови - при регулярных тренировках увеличивается уровень эритроцитов и лимфоцитов, что позволяет организму реже болеть и справляться значительно быстрее с вирусами и бактериями;
- 4) Укрепление и развитие нервной системы - увеличивается быстрота, ловкость, улучшается координация движения и формируются новые условные рефлексы, в результате скорость нервных процессов также развивается;
- 5) Улучшение метаболизма - происходит эффективная регуляция содержания сахара и др. веществ в крови;
- 6) Улучшение работы органов дыхания - за счет потребности организма в кислороде дыхание становится интенсивным и более глубоким, увеличивается жизненная емкость легких;
- 7) Изменение отношения к жизни - физическая активность способствует формированию у людей стимула в жизни, уменьшению депрессий, раздражительности, исключения резких перепадов настроения [3].

Для того чтобы избежать появлений многих заболеваний, а также укрепить свое здоровье необходимо выбрать подходящий вид спорта. Существует множество разновидностей спорта для любого возраста и предпочтений:

- 1) Плавание - данный вид спорта идеально подходит для женщин, поскольку в процессе подтягиваются мышцы, при этом не чувствуется усталость, кроме того, вода является предметом релаксации и позволяет успокоить нервную систему.
- 2) Бег трусцой - полезен в случае равномерного движения и сохранения скорости бега, данный вид спорта хорошо влияет на фигуру, улучшается кровоснабжение.
- 3) Езда на велосипеде - позволяет подкачать икроножные мышцы, укрепить и приобрести красивую форму ягодиц, улучшить кровоснабжение.
- 4) Прыжки на скакалке - самое простое и действенное средство сохранения формы, регулярные упражнения позволяют улучшить кровоснабжение, однако данный

вид спорта противопоказан людям с болезнями сосудов ног и с сердечной недостаточностью.

5) Катание на лыжах - полезный зимний вид спорта, поскольку свежий воздух и равномерная физическая нагрузка положительно сказываются на укреплении мышечного корсета и улучшении кровообращения.

6) Катание на коньках - еще один вид зимнего спорта, позволяющий укрепить мышцы ног, развить пластику и гибкость, изучение элементов фигурного катания положительно влияет на строение фигуры тела и устойчивости для поддержания равновесия [4].

Разнообразие видов спорта не ограничивается данным списком. Каждый вид по-своему полезен и интересен, в связи, с чем человек может попробовать себя в любом из них и выбрать наиболее подходящий. Спорт не имеет возрастных ограничений: даже если пожилой человек захочет заниматься плаванием или спортивной ходьбой - это только благоприятно скажется на организме и принесет легкость и бодрость.

Полезность спорта бесспорна, однако не стоит забывать, что чрезмерные нагрузки могут оказывать негативное влияние на организм, поэтому не нужно изматывать себя ежедневными долгими тренировками. Для поддержания здоровья вполне достаточно:

- 30 минут интервальных тренировок в неделю, которые снижают риск развития сахарного диабета;
- 2,5 часов любых физических занятий средней интенсивности, снижающих риск развития рака;
- 3 часов ходьбы в неделю, помогающих облегчить симптомы депрессии;
- 7,5 часов любых тренировок в неделю, которые позволят снизить риск преждевременной смерти;
- 2 часов любых аэробных упражнений умеренной интенсивности в неделю, которые позволят лучше концентрироваться;
- 1,5 часов любых тренировок, позволяющих сохранить в норме кровяное давление.

Подводя итог, можно сделать вывод, что спорт играет важную роль в жизни человека, его многообразие способствует разностороннему развитию и делает людей более устойчивыми к негативным факторам окружающего мира. Спортивная деятельность развивает физические данные, воспитывает характер, закаляет организм, делает человека сильным и выносливым, а самое главное - укрепляет его здоровье, что является существенным качеством, поскольку сохранение здоровья - одна из главных задач человека, особенно в современном мире. Таким образом, помимо личностных предпочтений в организации своей двигательной активности существуют и государственные мотивы в повышении физической работоспособности населения страны, всех его слоев. Тому доказательство - множество перспективных законов области физической культуры и спорта, принятых в Казахстане в последнее время. Вполне оправданное стремление, которое при его успешной реализации принесет свои плоды. Как то: продолжение жизни, эффективность производительности трудоспособного

населения, повышение рождаемости и т. п. Однозначно, это хорошая и своевременная тенденция нашей страны - набирает обороты.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Общая педагогика физической культуры и спорта: Учебное пособие / Э. Б. Кайнова. - М.: ИД ФОРУМ: НИЦ Инфра-М, 2012. - 208 с.: 60х90 1/16. - (Профессиональное образование). (переплет) ISBN 978-5-8199-0325-4
2. Спорт и здоровый образ жизни [Электронный ресурс] URL: <http://www.healthy-info.ru/stati/sport-i-zozh> (дата обращения 04.04.2017)
3. Спорт и здоровье: сколько времени уделять [Электронный ресурс] URL: <http://felbert.livejournal.com/4602405.html> (дата обращения 05.04.2017)
4. Коршунова О. С. Философский взгляд на физическое воспитание в современной России // Молодой ученый. - 2015. - № 3. - С. 868-870.

УДК 22.177

Курамисова Айжан Есенгельдиевна, Жолдасбекова Майра Садуахасовна,
Вакасов Ермек Мухтарович, Мырзабайұлы Бақдаулет
(Шымкент, Казахстан)

ИНКЛЮЗИВТІ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ

ИНКЛЮЗИВНОЕ ФИЗИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ

Аннотация. *Анализируется, что инклюзивное физическое воспитание направлено на то, чтобы дети с разными возможностями выполняли физические упражнения в одной среде, поддерживали их физическое, психологическое и социальное развитие. В статье описаны основные принципы инклюзивного обучения, профессиональные задачи учителя, адаптированные виды спорта и особенности их организации. Также освещены современные направления развития инклюзивного физического воспитания в Казахстане, мероприятия по формированию доступной среды в школах и опыт внедрения инклюзивных спортивных программ.*

Ключевые слова: *Инклюзия, инклюзивное образование, физическое воспитание, адаптивная физическая культура, дети с ограниченными возможностями.*

Kuramisova Aizhan Esengeldievna,
Zholdasbekova Maira Saduakhasovna,
Vakasov Yermek Mukhtarovich, Myrzabayuly Bakdaulet
(Shymkent, Kazakhstan)

INCLUSIVE PHYSICAL EDUCATION

Abstract. *It is analyzed that the possibilities of inclusive physical education are aimed at ensuring that different children perform physical exercises in the same environment, supporting their physical, psychological and social development. The article describes the basic principles of inclusive education, professional duties of a teacher, adapted sports and features of their organization. It also covers the current directions of development of inclusive physical education in Kazakhstan, measures to create an accessible environment in schools and the experience of introducing inclusive sports programs.*

Keywords: *Inclusion, inclusive education, physical education, adaptive physical education, children with disabilities.*

Қазіргі таңда білім беру жүйесінің басты ұстанымдарының бірі – барлық балалардың тең білім алуына жағдай жасау. Бұл қағида инклюзивті білім беру саясаты арқылы жүзеге асып келеді. Инклюзия тек пәндік оқытуда ғана емес, дене тәрбиесі саласында да ерекше өзектілікке ие. Себебі дене тәрбиесі – баланың физикалық, әлеуметтік және психологиялық дамуын қалыптастыратын маңызды сала. Инклюзивті

дене тәрбиесі – мүмкіндігі шектеулі және дене қабілеті әртүрлі балалардың бірдей ортада, бірге жаттығу жасауына жағдай жасайтын педагогикалық үрдіс.

Инклюзивті дене тәрбиесінің мақсаты – әрбір оқушыға өз мүмкіндігін толық іске асыруға көмектесу, қозғалыс дағдыларын дамыту, әлеуметтік ортаға бейімдеу және денсаулықты нығайту. Бұл бағытта халықаралық тәжірибелер, ғылыми зерттеулер және ұлттық бағдарламалар жүйелі дамып келеді. Қазақстан да инклюзивті білім беруді дамытуға ерекше көңіл бөліп, мектептерде бейімделген спорт түрлерін енгізу, арнайы бағдарламалар жасау сияқты жұмыстарды қолға алуда.

Инклюзивті дене тәрбиесі – барлық оқушылардың дербес ерекшеліктерін ескере отырып, тең жағдай жасауға бағытталған үдеріс. Оның мазмұнына:

1. Бейімделген қозғалыс белсенділігі

– денсаулық мүмкіндігі шектеулі балаларға арнайы жаттығулар түрін ұсыну, жүктемені төмендету немесе арттыру.

2. Психологиялық қолдау көрсету

– өзіне сенімділікті арттыру, топпен жұмыс істеуді үйрету, мотивацияны күшейту.

3. Әлеуметтік интеграция

– барлық балалардың бір-бірімен еркін қарым-қатынас жасауына мүмкіндік беру.

4. Қауіпсіздік шаралары

– арнайы құрал-жабдықтарды қолдану, жарақаттың алдын алу, педагогтың жан-жақты бақылауы.

Инклюзивті дене тәрбиесі саласы тек сабақпен шектелмейді. Оған спорттық ойындар, мектепішілік жарыстар, сауықтыру жаттығулары, серуен, қимылды ойындар, адаптивті спорт түрлері де кіреді.

Инклюзивті дене тәрбиесінің тиімді жүзеге асуы үшін мына қағидалар басшылыққа алынады:

1) Теңдік және қолжетімділік

Барлық оқушыға жаттығулар мен ойындарға қатысуға мүмкіндік берілуі тиіс. Жаттығу бағдарламасы олардың физикалық дайындығы мен денсаулық жағдайына қарай дараланады.

2) Бейімдеу қағидасы

Бағдарлама, құрал-жабдық, спорт залдағы кеңістік және тапсырмалар оқушының жеке ерекшеліктеріне қарай бейімделеді. Мысалы, көру қабілеті төмен балаларға кең әрі жарық зал, есту қабілеті төмендерге визуалды көрсеткіштер қажет.

3) Қауіпсіздік және денсаулықты сақтау

Инклюзивті сабақта ең басты талап – қауіпсіздік. Мұғалім жаттығуларды біртіндеп, жеңілден күрделіге қарай үйретеді, жүктемені бақылайды.

4) Қолдаушы орта құру

Сыныптағы балалардың бір-біріне қолдау көрсетуі, ынтымақтастық атмосферасының қалыптасуы инклюзивті дене тәрбиесінің табысты болуына тікелей әсер етеді.

5) Оқушының жеке жетістігін бағалау

Баға қоюда тек жалпы норматив емес, оқушының жеке даму динамикасы ескеріледі. Бұл балалардың өзін-өзі бағалауын көтеріп, қызығушылығын арттырады.

Инклюзивті дене тәрбиесіндегі мұғалімнің рөлі

Мұғалім – инклюзивті дене тәрбиесінің негізгі ұйымдастырушысы. Оның міндеттері:

- әр оқушының денсаулық мүмкіндігін анықтау;
- дәрігерлік бақылау және ұсыныстарды ескеру;
- бейімделген жаттығу жоспарын жасау;
- сабақта қауіпсіздік ережесін сақтау;
- топтық және жұптық жұмыстарды ұйымдастыру;
- мотивация беру, психологиялық қолдау көрсету;
- ата-аналармен, дефектологтармен, логопедтермен, дәрігерлермен бірлесе

жұмыс істеу.

Дене тәрбиесі мұғалімінен тек кәсіби біліктілік емес, сонымен қатар эмпатия, шыдамдылық, креативтілік және балалармен жұмыс істеудің заманауи әдістерін меңгеру талап етіледі.

Инклюзивті дене тәрбиесіндегі адаптивті спорт түрлері

Инклюзивті ортада келесі бейімделген спорт түрлері кең қолданылуы мүмкін:

• Параспорт элементтері

– арбадағы баскетбол, голбол, бочче, бейімделген жүзу.

• Қимылды ойындар

– кедергілерді жеңілдетілген түрде еңсеру, доппен жаттығулар, топтық эстафеталар.

• Емдік дене шынықтыру (ЕДШ)

– омыртқа, буын, тыныс алу жүйесін нығайтатын жеңіл жаттығулар.

• Жеке гимнастика бағдарламалары

– икемділікті, теңгерім мен үйлестіруді дамытуға арналған жаттығулар.

• Йога мен тыныс алуды реттеу жаттығулары

– жүйке жүйесін тұрақтандыру, релаксация, стрессті азайту.

Бұл спорт түрлері мүмкіндігі шектеулі балалардың физикалық дамуын жақсартып қана қоймай, олардың әлеуметтік қатысу сезімін күшейтеді.

Инклюзивті дене тәрбиесінің психологиялық аспектілері

Дене тәрбиесі тек физикалық дамуға әсер етпейді, ол баланың эмоциялық және әлеуметтік жағдайына да ықпал етеді. Инклюзивті ортада:

- өзін-өзі бағалау артады;
- топпен жұмыс істеу дағдылары қалыптасады;
- стрессті жеңілдету мүмкіндігі туады;
- қоршаған ортаға бейімделу жылдам жүреді;
- қорқыныш пен сенімсіздік азаяды.

Психолог пен мұғалімнің бірлесе жұмыс істеуі балалардың психоэмоциялық саулығын қолдауға көмектеседі.

Қазақстанда соңғы жылдары инклюзивті білім беру саясаты белсенді жүргізілуде. Мектептерде:

- арнайы спорт залдары мен құрал-жабдықтар енгізіліп жатыр;
- дене тәрбиесі мұғалімдері үшін курстар ұйымдастырылуда;
- адаптивті дене шынықтыру кабинеттері ашылуда;
- параспорттық секциялар құрылуда;
- ауыл мектептеріне арналған инклюзивті бағдарламалар жасалып жатыр.

Сонымен қатар, халықаралық ұйымдардың тәжірибесі енгізіліп, балалар олимпиадалары мен инклюзивті спорт фестивальдері өткізіле бастады. Бұл – қоғамның инклюзивті мәдениеті қалыптасып келе жатқанының дәлелі.

Инклюзивті дене тәрбиесі – тек білім беру саласындағы жаңашылдық емес, әлеуметтік әділеттілік пен теңдікті қамтамасыз етудің маңызды жолы. Барлық балалардың дене мүмкіндігін ескере отырып, олардың спортқа қатысуына жағдай жасау – мұғалімдер, ата-аналар және қоғамның ортақ міндеті. Инклюзивті дене тәрбиесі арқылы балалар физикалық тұрғыда ғана емес, тұлғалық, эмоционалдық және әлеуметтік жағынан да дамиды. Сондықтан бұл бағытты дамыту – еліміздің болашағына инвестиция.

Инклюзивті орта қалыптасқан жерде әр баланың қабілеті ашылып, өзіне деген сенімі артып, қоғамдағы орнын табуына мүмкіндік туады. Бұл – дені сау, белсенді және рухы мықты ұрпақ тәрбиелеудің тиімді жолы.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – Астана, 2007.
2. Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беруді дамытудың ұлттық жоспары. – Астана, 2020.
3. ҚР БҒМ. Жалпы білім беру ұйымдарына арналған дене шынықтыру бағдарламалары. – Астана, 2018.
4. Жүнісова Ж., Қалымбетова Г. Инклюзивті білім беру негіздері. – Алматы: Қазақ университеті, 2021.
5. Қасенов Ә. Адаптивті дене тәрбиесі: теориясы мен әдістемесі. – Нұр-Сұлтан: Фолиант, 2019.
6. Шарипова Н. Дене тәрбиесі және спорт педагогикасы. – Алматы: Білім, 2017.

SECTION: AGRICULTURAL SCIENCE

УДК 31.112

Жунусбекова Эльза Бухарбаевна, Алибаева Жазира Беркинбаевна
научные руководители,
Сапархан Сымбат Женисқызы, Шалхар Әбубәкір Дәуренұлы
студенты
(Шымкент, Қазақстан)

АҚЫЛДЫ ЖЫЛЫЖАЙЛАР**УМНЫЕ ТЕПЛИЦЫ**

Аннотация. В этой статье рассматривается одно из инновационных направлений в сельском хозяйстве – умные теплицы. Умные теплицы-это высокотехнологичная система, которая автоматически регулирует температуру, влажность, свет, полив и уровень питательных веществ, необходимых для роста растений. В статье анализируются принципы работы датчиков и устройств управления, роль искусственного интеллекта и анализа данных, влияние автоматизации на производительность и экономию воды и энергии. Также освещены современное состояние и перспективы развития тепличного хозяйства в Казахстане. Результаты исследования показывают, что умные теплицы-это многообещающая технология, которая повышает эффективность сельского хозяйства и позволяет производить экологически чистую продукцию.

Ключевые слова: автоматизация, датчики, IoT, искусственный интеллект, климат-контроль, капельное орошение, энергосбережение, сельское хозяйство, сельскохозяйственные инновации, анализ данных, роботизация, производительность, Тепличные технологии, экологически чистый продукт.

Elza Bukharbaevna Zhunusbekova, Alibaeva Zhazira Berkinbaevna
Scientific supervisors,
Saparkhan Symbat Zheniskyzy, Shalkar Abubakir Daurenovich
Students
(Shykment, Kazakhstan)

SMART GREENHOUSES

Abstract. This article will consider one of the innovative directions in the field of agriculture – smart greenhouses. Smart greenhouses are a high-tech system that automatically adjusts the temperature, humidity, light, watering and nutrient levels necessary for plant

growth. The article analyzes the principles of operation of sensors and control devices, the role of artificial intelligence and data analysis, the impact of automation on productivity and water-energy saving. It also covers the current state and prospects for the development of greenhouse farming in Kazakhstan. The result of the study shows that smart greenhouses are a promising technology that can improve the efficiency of Agriculture and produce environmentally friendly products.

Keywords: *automation, sensors, IoT, artificial intelligence, climate control, drip irrigation, energy saving, agriculture, agricultural innovation, data analysis, robotization, productivity, greenhouse technologies, environmentally friendly product.*

Қазіргі жаһандану дәуірінде ауыл шаруашылығы саласы адамзаттың азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады. Әлем халқының саны жыл сайын артып келе жатқандықтан, экологиялық таза, сапалы өнім өндіру мәселесі өзекті бола түсуде. Табиғи-климаттық жағдайларға толықтай тәуелді болу аграрлық сектордың дамуын тежейтін факторлардың бірі ретінде танылған. Осындай жағдайда ғылым мен технологияның дамуы ауыл шаруашылығы өндірісіне жаңа инновациялық шешімдер енгізуге жол ашты. Солардың бірі – **ақылды жылыжайлар**.

Ақылды жылыжай – бұл өсімдіктердің өсуіне қажетті барлық жағдайларды автоматты түрде бақылайтын, жоғары технологиялық басқару жүйелерімен жабдықталған заманауи құрылым. Онда температура, ылғалдылық, жарық, суару, тыңайтқыш беру сияқты параметрлер адамның қатысуынсыз реттеледі. Мұндай жүйелер өнімділікті арттыруға, энергияны үнемдеуге, жыл бойы үздіксіз өнім алуға мүмкіндік береді.

Бұл мақалада ақылды жылыжайлардың мәні, жұмыс істеу принципі, қолданылатын технологиялары, ауыл шаруашылығына берер пайдасы, қазіргі жағдайы және болашақтағы даму мүмкіндіктері жан-жақты қарастырылады.

Дәстүрлі жылыжайлар өсімдіктерге механикалық түрде күтім жасауды талап етеді: температураны қолмен реттеу, суды белгіленген уақытта құю, желдету, зиянкестермен күресу сияқты жұмыстар көп адам күші мен уақытты қажет етеді. Сонымен қатар, ауа райы құбылмалы болатын аймақтарда бұл тәсіл өнімнің тұрақты болуына кепілдік бере алмайды.

Технология дамыған сайын ауыл шаруашылығында ақылды басқару жүйелерін пайдалану қажеттілігі артты. Мұның бірнеше себебі бар:

1. Азық-түлікке деген сұраныстың өсуі. Жер көлемінің шектеулі болуы көп өнімді аз аумақта өндіру қажеттілігін туғызды.

2. Климаттың өзгеруі. Жаһандық жылыну салдарынан ауа райының тұрақсыздығы жиілеп, ашық жерде егіншілікті жүргізу қиынға соғуда.

3. Еңбек ресурстарының азаюы. Қазіргі жастар ауыл шаруашылығына жиі барғысы келмейді. Автоматтандыру – бұл мәселені шешудің оңтайлы жолы.

4. Экономикалық тиімділікке ұмтылыс. Автоматтандырылған жылыжайлар шығынды азайтып, өнімді арттырады.

Осыған байланысты “ақылды жылыжай” ұғымы нақты ғылыми-техникалық термин ретінде қалыптасты.

Ақылды жылыжайлар арнайы датчиктер мен басқару жүйелерінің үйлесімді жұмысын негізге алады. Онда “Интернет заттары” (IoT), жасанды интеллект (AI), автоматты климат-контроль, роботтандырылған суару және тыңайтқыш беру жүйелері қолданылады.

Сенсорлар жүйесі

Жылыжай ішіндегі барлық көрсеткіштерді датчиктер бақылайды:

- **Температура сенсоры**
- **Ауа және топырақ ылғалдылығын өлшеу құрылғысы**
- **Жарық деңгейі сенсоры**
- **CO₂ концентрациясын анықтайтын құрал**
- **Топырақтағы қоректік заттар деңгейін анықтайтын датчиктер**

Сенсорлар алған мәліметті орталық жүйеге жіберіп, ол өз кезегінде қажетті өзгерістерді автоматты түрде орындайды.

Климатты басқару жүйесі

Өсімдік өсуінің ең маңызды факторы – климат. Ақылды жылыжайда келесі процестер автоматтандырылған:

- **Желдеткіштер** артық жылуды сыртқа шығарады.
- **Жылытқыштар** өсімдіктің түріне байланысты тұрақты жылулық сақтайды.
- **Бу шашыратқыштар** ылғалдылық деңгейін көтереді.
- **Желдету жүйесі** ауаны жаңартып, CO₂ мөлшерін реттейді.

Автоматты суару және тыңайтқыш беру

Ақылды жылыжайларда өсімдіктер тамшылатып немесе тұман арқылы суарылады. Суару уақыты мен мөлшері сенсор арқылы анықталады. Сонымен қатар тыңайтқыш арнайы резервуардан дәл мөлшерде жіберіледі.

Жасанды интеллект және деректерді талдау

Жобаланған бағдарламалар жинақталған деректерге сүйене отырып:

- өнімділік болжамын жасайды;
- қандай күндері суару керегін анықтайды;
- температураны болжамды ауа райына байланысты реттейді;
- зиянкестерді ерте анықтап, алдын алу шараларын ұсынады.

Ақылды жылыжайлардың артықшылықтары

Жыл бойы өнім алу

Жабық экожүйе сыртқы климатқа тәуелсіз болғандықтан, қыста да, жазда да бірдей өнім алуға мүмкіндік береді.

Өнімділіктің артуы

Автоматты басқару өсімдіктің өсуіне ең қолайлы жағдайды жасайды. Нәтижесінде өнім 2–3 есеге дейін артуы мүмкін.

Су және энергия үнемдеу

Тамшылатып суару суды 50–70% үнемдейді. Автоматты жарықтандыру жүйесі энергияны қажетіне қарай ғана пайдаланады.

Адам еңбегін жеңілдету

Ауыл шаруашылығындағы ауыр жұмыстарды роботтар атқарып, адам тек бақылау жүргізеді.

Зиянкестермен күрес тиімділігі

Датчиктер арқылы зиянкестер ерте анықталады, бұл өнімнің бүлінуін айтарлықтай азайтады.

Соңғы жылдары Қазақстанда ақылды жылыжай кешендері көбейіп келеді. Алматы, Түркістан, Жамбыл облыстарында жылыжай шаруашылығы қарқынды дамуда. Жаңа технологиялық кешендердің арқасында елдің көкөніс өнімдеріне деген қажеттілігінің басым бөлігі өз ішінде өтелуде.

Мемлекет тауар өндірушілерді қолдауға бағытталған бағдарламаларды жүзеге асырып, субсидия, жеңілдетілген несие және агротехникалық кеңес беру көмегін көрсетуде. Сонымен қатар көптеген университеттер мен ғылыми орталықтар аграрлық технологияларды жетілдіруге зерттеулер жүргізіп жатыр.

Ақылды жылыжайлар — болашақ ауыл шаруашылығының негізгі бағыттарының бірі. Оның келешегі келесідей мүмкіндіктерге байланысты:

1. **Толық роботтандыру:** болашақта жылыжайда адамның жұмысы минималды болуы мүмкін.

2. **Қалалық фермерлік:** көпқабатты ғимараттарда вертикалды жылыжайлар саны артпақ.

3. **Жасанды интеллекттің жетілдірілуі:** ауа райын болжау, өсімдік ауруларын автоматты анықтау мүмкіндігі дамиды.

4. **Экологиялық таза өнім өндірісі:** химиялық тыңайтқыштарсыз табиғи өнім өсіру кең таралады.

5. **Су тапшылығы бар аймақтарға тиімділігі:** ақылды жылыжайлар шөлді жерлерді де өнімді аймаққа айналдыра алады.

Ақылды жылыжайлар — ауыл шаруашылығындағы цифрлық трансформацияның айқын көрінісі. Олар халықты сапалы әрі экологиялық таза өніммен қамтамасыз етіп қана қоймай, еңбек өнімділігін арттырып, табиғи ресурстарды үнемдеуге ықпал етеді. Бұл технология Қазақстан үшін де, әлем үшін де стратегиялық маңызы бар бағыттың бірі.

Қорытындылай келе, ақылды жылыжай жүйелері — тұрақты даму талаптарына сай келетін, болашақ аграрлық өндірістің басты тетігі. Инновациялық технологияларды кеңінен енгізу еліміздің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етіп, ауыл шаруашылығының бәсекеге қабілеттілігін арттырады.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Бектұрғанов, Ә.Ш., Оспанов, Б.А. *Агроинженерия негіздері.* — Алматы: Қазақ университеті, 2018.
2. Сүлейменов, И., Төлегенова, С. *Жабық топырақта көкөніс өсіру технологиялары.* — Астана: АгроБаспа, 2020.
3. Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігі. *Жылыжай шаруашылығын дамыту жөніндегі ұлттық есеп.* — Астана, 2022.
4. Raza, S., Ahmad, J. *Smart Farming Technologies: Sensors, Automation and IoT Applications in Modern Agriculture.* Elsevier, 2022.

5. Arnon, I. *Agricultural Production in Dry Environments: Greenhouse Applications*. Pergamon Press, 2015.
6. IEEE Xplore Digital Library. Smart Greenhouse Monitoring and Control Systems (конференция материалдары, 2018–2024).

MODERN SCIENTIFIC CHALLENGES AND TRENDS

Executive Editor-in-Chief: PhD Oleh M. Vodiany

November 2025

ISSUE 7(77)

The results of scientific researches, errors or omissions are the authors' responsibility

Founder: "iScience" Sp. z o. o.,
NIP 5272815428

Subscribe to print 04/12/2025. Format 60×90/16.
Edition of 100 copies.
Printed by "iScience" Sp. z o. o.
Warsaw, Poland
08-444, str. Grzybowska, 87
info@sciencecentrum.eu, <https://sciencecentrum.eu>

ISBN 978-83-949403-3-1

